

XXXII.

Indrek hakkas ja harjus millegi pärast surnuaial käima. Nii lihtsalt, lausa jumalamuidu, asja ees, teist taga, läks ta ühel päeval kalmistule ja kõndis seal kaua haudade vahel. Oli nagu pisut kergem, kui nägid neid künkaid, mis kerkinud üksteise kõrvale nukrusest ja valust, lilli, mis ilutsesid kurbusest ja pisaraist. Oli nagu hea mõelda, kui imelik on inimese elu: terved suured aiad täis lugematuid leinakünkaid ja ometi käib elu endiselt edasi. Kui võiks äkki koguda kõik need pisarad, mida nutnud puhkajad ja mida nutetud nende pärast, ja kui võiks nad korruga mäeveerult voolama panna, siis sünniks ehk kevadine suurvesi, aga võib-olla upuks kogu linn ühes tema nutjate ja naerjatega pisaraisse. Kogu linn läheks voolus alla vett, kui võiks lasta tema peale äkki kõik need pisarad, mis nutetud tema asukohal. Ja Indrekul oli hea meel, et linn elab siiski edasi. Tal oli lõpuks iseomagi nukrusest ja valust hea meel, sest ta tundis: nõnda saab ta teiste sarnaseks, nõnda saab ta üldse inimeseks, sest inimene algab valust. Nii mõnigi kord tabas ta kalmistul peelisi ja läks, kui see suurema inimhulga tõttu võimalik, nende sekka, et võtta osa nende leinast. Aga imelikult libises teiste lein temast mööda, nagu oleks tema südamel mõni kaitsevõrk ümber, mis ei lase ligi mingisugust kaastundmust. Mul on omad valud — mõtles ta siis — ja kui ma peaksin lisaks võtma ka teiste omad, siis ei suudaks ma välja kannatada. Elu kaitseks ongi nõnda seatud, et igäühel on ainult tema hädad, kuna teise häda on puu küljes. Aga siis juhtus kord nõnda, et maeti kedagi vana, kuivetanud ja pikka mustas puu-

särgis, mille järele ei kõndinud ainustki leinajat. Ainult kaks-kolm meest istus veovoorimehel puusärgi kõrval, jalad ripakil, sest pidi ju ometi keegi olema, kes puusärgi hauda laseb ja mulla peale ajab, ega surnu seda ise tee. Jah, keegi peab ikka olema — mõtles Indrek ja jäi vaatama. On tingimata mõni vaene vanamees — mõtles ta edasi — kes oli juba ammugi kõigile ainult tülik. Tingimata mõni vana mees, sest naised ei ole nii pikad. Ja kui oleks noor, milleks siis must puusärk. Pealegi, noorel on ikka mõni saatja, ikka mõni, aga vanad lähevad üksi, ainult vanad lähevad nõnda üksinda oma pikas, kitsas, mustas puusärgis. Neile ei ole laiemat tarvis, sest liha on luude ümbert juba kadunud nagu Voitinskil, ainult kondid on järele jäänud ja need mahuvad ka niisugusesse kitsasse puusärki, nagu on see must, kus lamab keegi kollane, kes tuletas enne surma veel rohkem surma meelde kui nüüd mattes. Ja kuna Indrek nõnda mõtles ja eemalt pealt vaatas, kui asjalikult ja ükskõikselt mehed haua ääres talitasid, hakkas tal sellest tundmata vanamehest äkki hale meel. Ja ta ei võinud midagi parata, et ta täna unustas iseoma nukruse ja valu ning et silmad tõusid tal enne vett täis, kui ta õieti märkaski, mis temaga sünnib. Aga siis vaatas ta hirmunult enese ümber, nagu kardaks ta, et keegi võiks teda näha, ja läks edasi, mõeldes: nad võivad talle nüüd ükskõik kuidas mulla peale ajada; ka teda on leinatud, nii et ta ei või nuriseda.

Mõni seda teab, kui kaua Indrek oleks rippunud kalmistu küljes, kui ta poleks seal kohanud härra Schulzi, oma endist saksa keele õpetajat, Koopulat. Juba eemalt pani Indrek teda tähele ja pidas endamisi aru, kas vanameest teretada või mitte, sest polnud kindel, kas ta Indrekut veel mäletab ja tunneb. Aga viimasel silmapilgul välgatas tal peas meeles seisnud jutuajamine härra Schulzi kodus ja isegi ei teadnud, miks kahmas ta tema ees mütsi peast. Vanahärra oli nähtavasti millessegi süvenenud, sest ta ei märganud Indrekut enne, kui see teda teretas. Aga ära tundis ta Ind-

reku kohe. Ja nagu oleksid nad vanad sõbrad, sirutas ta temale käe.

„Ei ole teid enam ammugi näinud,“ ütles ta. „Viimaks vist siis, kui me kahekesi minu juures vestsime, mäletate. Minu vana isa istus siis kevadise päikese käes ja ootas, et mina ta kodumaale viiksin — Rheini äärde, kust me pärit. Aga nüüd puhkab ta siin, see ongi ta Rheini äär ja kodumaa.“

Härra Schulz peatus veidikese, nagu kõhkleks ta millegi pärast. Siis aga ütles ta:

„Kas te ei tahaks mu isa hauda näha? Pärast võiksite üheskoos linna tagasi minna.“

Ja nagu oleks Indrek juba oma nõusoleku avaldanud, hakkas vanamees minema — väikene, vimmas, vihmavari kepina käes, hallid juuksed tolknesid musta ja võidunud kübara alt. Indrek ei saanud „ei“ öelda, ja nõnda läks ta kaasa, et lugeda issameie vanamehe haulal, keda ta ainult kord elus näinud. Aga talle tundus imelikuna, et tema loeb palvet keeles, millest hauaspuhkajal polnud siinilmas vähematki aimu, ja nõnda jättis ta lugemise, teeskles ainult, nagu ta loeks. Tõeliselt mõtles ta sootuks teistest asjadest. Aga kui ta pärast katsus meelde tuletada, millest ta seal haua juures kummardudes oli mõelnud, siis oli kõik ununud, nagu polekski ta seal millestki mõtelnud, vaid ikkagi issameiet lugenud.

„Jah, siin on see tema Rheini-äärne,“ algas härra Schulz pärast palvelugemist. „Teie muidugi ei mõista, mis see tähendab, sest teil ei ole oma Rheini. Aga mina mõistan oma isa, kuigi ma pole Rheini näinud. Rhein oli minu isa viimne eluunistus ja mina pidin selle unistuse teostama. Ma teile vist rääkisin, kui tõite mulle härra Mauruse kirja. Aga pidage meeles, mis mina teile ütlen: Kui teil kunagi on elus mõni suur unistus, siis teostage seda ise, ja kui te seda ise ei suuda, siis loobuge, alistuge, aga ärge lootke teiste peale. Ärge lootke ei vennale ega pojale, õest või tütrest rääkimata. Ükski ei teosta teiste unistusi, iseendalgi on neid rohkem kui suudab teostada. Minu isa lootis mi-

nu peale, noh, ja mis ta sai? Teate, mis ta sai? Veel surisängil tema poeg valetas talle, seda sai ta; uskuge või ärge uskuge, aga ta lausa valetas, sest ta töötas oma isa korjuse viia Rheini äärde, jah, seda töötas ta. Ja see poeg olen mina. Mitte et ma selgi silmapilgul oleksin uskunud — te teate, vahel on niisugune usk, mis kestab ainult silmapilgu, või õigemini: usk kestab alati ainult silmapilgu, usk, mis võib imet teha, usu-ekstaas — nii siis, ma ei uskunud sel silmapilgulgi, et ma töötuse peaksin; ma lihtsalt valetasin, sest ma tahtsin, et isa sureks rahulikult ja rõõmsalt, et tal oleks õnnelik surm. Mõtlesin, et — oled oma eluajal küllalt vaeva näinud ja õnnetusi kannatanud ning harva on sinu unistused täide läinud; ole siis vähemalt surisängilgi rahulik ja rõõmus, nagu ootaks sind ees vaikne ja segamatu õnn. Nõnda mõtlesin ma, kui ma talle lausa valetasin. Ja mis teie arvate, tegin ma hästi või halvasti? Talitasin ma õieti?“

„Minu arvates küll, härra Schulz,“ vastas Indrek.

„Arvate seda tõesti?“ usutas vanamees.

„Tõesti!“ kinnitas Indrek.

„Mina ise arvasin alguses sedasama,“ rääkis vana-härra, „aga pärast lõin kahtlema. Ja teate millal? Kevadel, kui hauakünka üles tegin ja sinna lilled istutasin — isa suri nimelt lumepaiku —, siis hakkasin kahtlema. Täpsemalt: ma lõin kahtlema siis, kui nägin, et lilled ilusasti kasvama hakanud. Ning mida priske-mini lilled kasvasid, seda rohkem mina kahtlesin. Lilled kasv tuletas mulle meelde nimelt egoismi, lilled kasv minu isa haulal. Ja nõnda küsisin endalt: Kas oli minu vale isale tõesti armastuse vale või ainult peidetud egoism? Ma ehk ei teinud kõike võimalikku, et isa kodumaale viia, sest ma mõtlesin rohkem iseendale kui temale, ja et ikkagi nägu teha, nagu mõtleksin ma aina temale, selleks leidsin selle vale. Mul oli raske näha palvet ja etteheidet isa kustuvais silmis, ja et sellest raskusest pääseda, valetasin ma, et aga iseendal oleks kergem. Isa saatus jättis mind ehk hoopis üksikõikseks, sest ma mõtlesin: tema sureb varsti niikuinii,

mis temast. See on esimeseks. Ja teiseks: Isegi kui minu vale oleks olnud puht armastuse vale, ka siis poleks mul õigust olnud teda kasutada. Miks? Aga sellepärast, et ilmas on midagi suuremat, kõrgemat ja pühamat kui on surija lohutamine, kuigi see surija oleks sinu oma vana isa, ema, poeg, tütar või naine. Jah isegi kui surija oleks su armuke — vabandage, et ma seda ütlen, sest teie olete alles liiga noor, et sellest aru saada — jah, kui oleks su armuke, kelle pärast oled teinud õnnetuks oma naise ja lapsed ning ka iseenda, isegi teda ei tohiks surisängil lohutada valega, et ta võiks lahkuda siit ilmast rahus ja rõõmus ning õndsas lootuses. Sest inimene, tema elu ja valud ning vaevad siin maa peal on juhuslikud, üürikesed, vale aga on igavene, pole ju vale midagi muud kui kummuli kallatud tõde. Mõistate? Tõde on igavene! Tõde kui niisugune, tõde iseeneses. Sellepärast ei või juhusliku ja üürikese asja pärast eksida igavese vastu. Ma selgitan oma mõtte näitega. Jällegi ütlen ma: see näide pole teile päris kohane; aga ma toon ta siiski, sest meie jälgime tõde — see vabandab. Nimelt: mis oleks, kui selguks kuidagi imelikul viisil — ma ei ütle, et selgub, vaid ma ainult oletan näiteks — et kui selguks millalgi, et meie viimsel päeval koguni mitte üles ei tõuse, s. o. et pole üldse liha ülestõusmist, kohtumõistmist ega midagi, vaid on ainult kalmud, nagu need siin, ja on mädanemine ja mullakssaamine ning see ongi see liha ülestõusmine, nagu tõusevad need lilled siin, kui neid hoolikalt kasta. Aga kui see nõnda selguks, mis oleks siis jumalasõna? See oleks vale. Jumalasõna oleks vale, mõistate? Jumalgi ei oleks enam tõde! Aga inimene võib ju aru kaotada, kui ta mõtleb, et ka jumal valetab, tõeallikas valetab. Mis sellest järgneb? Ainult üks: kui ka jumal võib valetada, siis on inimene see ainuke olevus, kes ei tohi kunagi valetada, ei milgi tingimusel, sest keegi peab ometi ilmas olema, kes võitleb tõe eest. See oli teiseks. Ja nüüd kolmandaks: kust meie teame, et surija teadvus muutub surmas teadvusetuks? Aga mis siis, kui on neil õigus, kes ütlevad,

et teadvus elab edasi, ainult meie ei oska temaga tänapäev veel ühendusse astuda. Ühesõnaga — surnute ja elavate teadvuse vahel pole kontakti. Aga see võidakse leida kui mitte täna, siis homme, sest ilmas leiutatakse kõiki asju, miks siis mitte seda kontakti! Ja mis sünnib siis? Siis tuleb minu surnud isa ja ütleb mulle: „Poeg, miks sa mulle tol korral valetasid?“ Ja mis pean mina kui aus inimene temale vastama? Aga ütleme, et mina suren enne, kui see nimetatud kontakt leitakse. Olen ma siis pääsenud? Ei, sest pärast surma võib isa mulle sama etteheite teha, nagu enne surmaga. Mõistate? Sest kui teadvus jääb, siis on surnute teadvuse vahel ometi kontakt olemas, see on loomulik. Ja kas te oskate mulle öelda, mis pean oma surnud isale vastama, kui ta minult peale surma äkki küsib: „Poeg, miks sa valetasid mulle?“ Ja mõelge ometi, et mind maetakse ehk siiasamasse, tema kõrvale ja ma laman siin aastad, aastasajad, aastatuhanded, võib-olla lamame kõrvuti siin miljonid aastad ja minu isa ei teegi muud kui aga küsib: „Poeg, miks sa valetasid mulle?“ Mis te arvate, mis oleks jumal teinud, jumal, kes peab olema igavene tõde, kes aga võib olla ka vale, mis ta oleks teinud, kui tema poeg oleks talle valetanud? Kui ta oleks töötanud näiteks maailma lunastada ja poleks seda ometi teinud, vaid oleks lihtsalt öelnud: „Isa, ma lubasin küll, aga nüüd olen ma järele mõelnud ja sellepärast võta mind niisama taeva tagasi.“ Mis oleks jumal niisugusel korral teinud? mis te arvate? Mina ütlen mis: ta oleks oma poja heitnud alla põrguauku, seda oleks ta teinud, sinnasamasse, kus istub tema esimene poeg.“ Härra Schulz pistis oma suu otse Indreku juurde ja rääkis viimased sõnad tasa ja saladuslikult, nagu võiks jumal ise tema sõnu muidu kuulda. „Jah, sinna oleks ta tema heitnud, oma venna juurde, sest ka kurat on jumala poeg, pange seda tähele, kurat on jumala esimene, jumala vanim poeg, kes müüs oma õigused läätseleeme eest. Isa saatis ta maailma, et ta selle lunastaks, aga tema ei teinud seda, lubas, aga ei pidanud oma lubadust, valetas oma igavesele isale, ja

nõnda läks ta sinna, kus ta on tänapäevani. Sest on ju võimata, et jumal katsus maailma lunastada esimest korda alles paari tuhande aasta eest, kuna ju maailm on nii vana, palju vanem kui lunastus. Tähendab: kurat oli esimene, kelle läbi jumal katsus maailma lunastada, aga nüüd ootab seesama vaene kurat ise lunastust. Sest pange tähele: ei ole kasu inimese lunastusest, ei ole mõtet tema lunastamisel, kui on kurat lunastamata, sest kõik ilm peab lunastatama. Aga kes lunastab kuradi? Jumala teine poeg lunastab inimese, aga kes kuradi, selle esimese poja? Jumal ise ei või seda teha, sest tema sõna ja nõu on muutumatu. Aga kes siis teeb, mis te arvate? Inimene, inimene ainuüksi võib kuradi lunastada ja siis tuleb viimne päev, mitte enne. Aga kus on see inimene, kes võib lunastada kuradi? Teen seda mina või teete teie seda? Tahate teie kuradi lunastamise oma peale võtta? Ei? Mina ka mitte. Ja pange tähele: seda ei tee üldse igapäevane inimene, nagu mina või teie. Seda ei tee ka viimasel ajal moodi läinud üliinimene, sest see on farss ja humbug. Mõistate? Farss ja humbug! Nietzsche on keeleline köietantsija ning mõtteline taskukunstnik, ei muud midagi. Kuradi peab lunastama inimene kui niisugune, der Mensch an und für sich, mõistate? Inimene kui idee, kui mõtteliselt täiuslik konstruktsioon, see peab lunastama kuradi, et tuleks viimne päev, sest muidu on jumalasõna vale, nagu ma juba tähendasin. Inimene peab jumalasõnas peituvat vale kummuli keerama, peab tegema, et valest saaks tõde, idees elav igavene ja täiuslik inimene, sest tema otsib ja leiab igavese tõe, mis on ometi kuski olemas — muidu poleks meil ju tema ideed, tema mõistetki. Ja kui inimene leiutab selle igavese ja paratamatu tõe, siis on kurat eo ipso lunastatud, sest tema on ju ürgvale ise — maailma lunastusest sündinud vale. Siit aga järgneb raudse loogikaga, et inimene ei tohi milgi tingimusel valetada, olgugi tõerääkimine mõnikord ei tea kui raske ja valus. Inimene peab ikka ja alati kasvatama tõde, tõde ja veel kord tõde, et võiks viimaks ometi sündida see paratamatu ürgtõde, mis lunastab

kuradi, selle ainukese neetu maailmas. Aga vähe on neid, kes seda mõistavad, peale minu ei kedagi. Hiljuti ei mõistnud ka minagi seda, sest muidu poleks ma oma isale valetanud. Ja kas aimate nüüd, mis on need kalmud kui niisugused siin üksteise kõrval? Ei aima? Need on valevirnad, üks virn teise kõrval, sest ei puhka siin kalmistul ainustki, kes poleks ise valetanud kellegi surisängil ja kellele poleks valetatud sealsamas. Igal pool ainult vale, vale ja vale. Hirmus! Aga veel hirmsam tuleb.“ Kõneleja lähendas oma nagu palavikus kilavad silmad Indreku omile ja ütles saladuslikult: „Meid endid ootab sama vale. Isegi surisängil ei kuule me tõtt. Mõistate? Isegi surisängil mitte. Ja kui te ka jumala keeli paluksite, kordki tõtt kuulda, mõistate, puhast, alasti tõtt, siis ei kuule teie palvet keegi. Saage minust õieti aru: mitte keegi! Isegi jumalasalane valetab igal surisängil, isegi tema. Ja jumal laseb seda sündida. Aga ütelge, mis on siis inimene, kui temale nõnda valetatakse ja kui tema ise nõnda valetab? Mis ta on? Kelle nägu ta on? Teie ei tea? Teie ei võigi teada, olete selleks liiga noor. Inimene on kuradi nägu, mitte jumala, üsna kuradi nägu, minagi olen kuradi nägu...“

Kõneleja pööras oma silmad haudade poole, nagu räägiks ta neile. Indrek oleks tal nagu sootuks meelest läinud. See vaatles teda tüki aega kõrvalt: kõhetu, kühmas pihaga, pisikese peaga, kongus ninaga, paljust rääkimisest lõdvaks läinud suuga ja karvaste tohletanud palettega, kilavate silmadega — niisugune oli see kuradi näo järele loodud inimene. Aga kui Indrek teda nõnda vaatles, viirastus tal äkki midagi kaugest minevikust. Midagi selletaolist oleks ta nagu kuski mujal näinud. Õige! Just nii! Selletaoline oli see Pearu koer, keda isa kerisel särisevate vorstide lõhnas jõuluõhtul armetult peksis ja ahjuhargiga veetünni vajutas ja kes surmahädas hüppas tagakambris lauale, kus jättis musta jälje avatud palveraamatus Immanuelile. See jälj peab küll praegugi seal olema — mõtles Indrek, ja äkki hakkas tal sest ammu surnud karvasest koerast kahju,

sest ta arvas veel praegu nägevat tema kilavaid silmi pimedast nurgast tünnide vahelt. Härdal meelel tõusis ta istmelt, et jumalaga jätta, sest ta ei võinud enam näha ega kuulda seda vanameest, kes tuletas talle meelde vorstide lõhna ja vaeseomaks peksetud koera, sest see omandas ihu- ja hingehädas nagu inimese näo. Aga härra Schulz ei pannud teda tähele; tema kõneles kal- mudele, neile valemirnadele ning Indrek astus katseks mõne sammu, et kas kõneleja ehk nõnda temast välja teeb. Aga kui ka see kõneleja ükskõikseks jättis, lahkus Indrek sõnalausumata tasakesi. Kui kaua härra Schulz kõneles või kas ta pärast üldse mäletas, et keegi tema kõrval istunud, seda ei saanud Indrek kunagi teada, sest nende teerajad ei sattunud enam kokku. Härra Schulz käis vististi endiselt isa haual, aga Indrekult oli äkki kalmistu võlu kui peoga võetud, ilma et isegi oleks osanud õieti seletada miks.

Aga nukrus ja igatsus jäid. Need saatsid teda kogu kevade ja aitasid selleks kaasa, et ta suveks kuhugi ei sõitnud — salajases lootuses muidugi, et ehk õnnestub siin veel kord kohata Ramildat. Ometi lootis ta tühja, sest see sõitis pärast õppetöö lõppu peagi välismaale tagasi, ilma et oleks toonud oma jalga tolmusesse linna. Koovi oli Indrekule soovitanud suveks koduõpetaja koha, aga see polnud seda vastu võtnud, ettekäändeks õppimine. Nüüd, kus Ramilda läinud, kahetses ta, aga nagu ikka, tuli ka see kahetsus hilja.

Suvi oli põuane ja palav. Päike tõusis punasena ja loojus samasena, nagu oleks ta kogu oma sätenda- valt helendava kuumuse kallanud maakerale, mida üm- britses suitsutomuna seisev tolmupilv. Päevad otsa hoiti akanaluugid kinni, et päike ei pääseks tubadesse, aga öösigi oli raske neid avada, sest õhk oli ka siis läm- matav: kui päike kadus, hõõgusid majaseinad ja nagu tä- navakividki tema asemel. Kõigi silmis ja sõnus oli ai- nuke soov ja igatsus — vihm, ja kui see lõpuks tuli, siis näis, nagu olekski juba suvi möödas.

Indrek istus nagu minevalgi suvel vahete-vahel põhukuuris õlekool, kus polnud midagi muutunud,

nagu oleks maailmas kogu aasta kõik paigal püsinud. Kirju kass varitses endiselt hiiri ja Tiina koperdas oma karkudega laudseina taga, kuhu ta nad harilikult jättis, kui puges Indreku juurde kuuri. Temal on ikka midagi uudist, mida peab jutustama, eriti on tal uudist Molli suhtes, sest ta arvab, et see võiks Indrekut huvi- tada.

„Molli õmbleb omale nüüd uusi särka,“ räägib ta Indrekule. „Teeb hästi uhked, tikandused, pitsid ja kõik. Riie on valge-valge ja peenike nagu siid; enne olid tal kollasest, see on tugevam, peab kauem vastu. Kui sa tahad, ma näitan sulle, kui valge ja peenike. Ta peidab nad küll kummuti, kui ise ära läheb, aga mina tean, kus võti. Tema arvab küll, et mina ei tea, aga mina tean. Nii et kui tahad, ma näitan. Ema ütleb, et temal on ainult siis kord niisuksed särgid olnud, kui isa elas ja nemad olid alles rikkad. Mind siis veel ei olnudki — ütleb ema. Kui mina tulin, siis olid juba vaesed, nii et mina olen vaese rahva laps. Aga Molli sündis siis, kui olid rikkad, sellepärast on tema rikka rahva laps, mina ei ole. Ja tema on selle peale uhke ning tahab rikast meest, sest kuidas inimene sünnib, nõnda peab ta elama — ütleb Molli. Tema sündis rik- kalt ja peab ka rikas olema — teeb need särgid; mina sündisin vaeselt ja peangi vaene olema — minu särgid ja püksid on närud. Mina teen omale seisusekohased särgid — ütleb Molli, ja ema ütleb, et meie saame Molli läbi ka seisusekohaseks. Aga see ei meeldi Mol- lile, et meie ka, tema tahab üksi olla seisusekohane. Teil pole ju õiget särkigi seljas — ütleb ta minule ja emale — mis seisusekohane teie olete! Ja ega ma olegi, kui tahad, vaata.“ Tiina tõstis oma kleidikese üles ja näitas Indrekule, mis kattis tema armetut keha. Siis ütles ta: „Nüüd sa tead, mis on minu seisus; aga tule, ma näitan sulle nüüd Molli seisust, et sa teaksid. Tule, kodus pole ju kedagi ja võtit ma tean.“

Tiina tahtis maksku mis maksab Indrekule näi- data Molli „seisust“, nagu ta ütles, aga Indrek ei taht- nud seda näha. See tõi nende vahele teatava lahkeli,

sest Tiina ei saanud kuidagi aru, miks ei taha Indrek Mollit uusi särke näha, kui tema, Tiina, teab, kus on võti. Aga Indrekul oli nende särkidega oma asi, millest ta ei lausunud Tiinale sõnagi. Tema imestas nimelt endamisi: kodu oli tal õega olnud kokkupõrge särkide pärast, täna läks ta nende tõttu Tiinaga vastamisi, mis sündis esimest korda kogu nende tutvuse ajal, ja ka see aknast allahüppamine sündis särgi pärast, see sealt sõber Metslangi juurest. Jah, nüüd teab Indrek, et kõik sündis ainult särgi pärast, mis kattis selle õlgu ja rinda, kes pugest tema kurgu alla. See paljas särk oli teda millegi pärast riivanud ja sellepärast hüppas ta nii valusasti kividele. Alles täna tuli Indrek õigele mõttele, õigele seletusele. Aga ka Ramildal pidi ju särk olema, pidi ju. Imelik, et Indrekul kunagi tänini seda mõtet pole tulnud. Õieti pole tal seda mõtet praegugi, ta ainult sunnib ennast sellest mõtlema. Ramilda on Indrekule nagu mõni ilus kuju, mis ei vajagi katet. Muidugi mitte see Ramilda, mida ta oma silmadega näinud, vaid see, mida ta tundnud, kui ta teda nägi ja kuulis, ja sellest Ramildast mõtlebki Indrek peasjalikult. Jah, see Ramilda oleks nagu pilt, mis ta nägi näitusel: tühi liivakõrb helendavalt punase taeva all ja kuski pleegivad valged luud — muud ei midagi. Või see teine pilt: pikk, pisut kookus üksik puu, lehetops ladvas, kummardub madalate põõsaste üle. Aga kõrgel ülal keerleb kotkas ja vahib alla põõsastikku, nagu peaks seal midagi olema. Taevast sinine-sinine. Niisugune on Ramilda ja sellepärast ei tule Indrekul kunagi mõttesse, on tal särk seljas või missugune see on.

Aga Ramilda oleks veel vahel nagu see õnnetu pääsukesepesa, mida Indrek tänavu põhukuuris tähele pani. Võimalik, et juba mineval aastal seal mõni niisugune pääsukesepesa oli, aga siis ei pannud Indrek seda tähele. Teistes pesades kisatsesid juba pojad, kui üks pääsupaar tegi alles pesa. Tegi küll kärmesti, kärmesti, aga mis see ikka aitas, kui teistel olid juba pojad. Ja kui need pesadest välja lendasid, istus hiline

ema alles hauduma. Ometi tulid ka tema pojad välja, kui oli sooja ja sääski veel küllalt. Aga kui need hilised olid umbes nädal aega oma poegi toitnud, sattus teine neist kassi küüsi — sellesama kirju kassi küüsi, kelle Vargamäe Andres oleks uputanud juba pimedana, sest heledakirju kass ei saa lindu ega hiiri kätte. Nüüd sai ta aga otse Indreku silma all pääsukese kinni, pealegi veel lausa lennust. Küll karjus õnnetu pääsukese paarimees kõigest kõrist: „Mis teed? Mis teed?“ aga kass ei hoolinud. See röövis mahajäänul nähtavasti aru peast. Nokk oli tal sääski täis, aga poegadele ta neid ei viinud. Tuli ja lendas põhukuuris ringi, pojad karjusid, aga ema teeskles, nagu ei kuuleks ega näeks ta neid. Võimalik ka, et ta oli tõepoolest sedavõrt süvenenud oma valusse, et ta oli äkki pime ja kurt. Nõnda kestis see selle ja ka järgmise päeva, siis kadus pääsuke hoopis ja jättis pojad saatuse hooleks. Indrek käis kuulamas, kuis pojad jäid näljast aina vaiksemaks ja vaiksemaks, kuni polnud enam midagi kuulda. „Surnud,“ mõtles Indrek. Aga siis ilmus pääsuke uuesti ja tõi kaasa teise pääsukese, nagu oleks ta oma endise kaaslaste kassi küüsisist päästnud ja ta surnust üles äratanud. Ja nüüd hakkas poegade toitmise uuesti. Aga järgmisel päeval oli pesa all maas üks surnud poeg. See polnud jõudnud näljale vastu panna või oli ta ehk surnud liigsöömisses. Teised kõik kasvasid suureks ja läksid sügisel lendu, et minna lõuna poole. Millegi pärast tundus Indrekule vahete vahel, nagu võiks Ramilda kuidagi olla ka see pääsukese pesa. Kuidas just, seda ta ei osanud seletada; ta tundis ainult, et ta võiks olla. Aga mis teeb pääsupesa särkiga, hiline pääsupesa? Ei, ei! Isegi hilisel pääsupesal pole särki vaja ja sellepärast Indrek ei mõtle temast, kui ta mõtleb Ramildast.

XXXIII.

Aga kui ka viimane pääsukesepesa oli poegadest tühi, siis hakkas sügis tulema, sest siis julges ta tulla, enne mitte. Põuhuhoones istus siis kirju kass üksinda ja valvas hiiri, kes jäid ühes kassiga talveks siia, sest neil polnud tiibu, et lennata kaugele soojale maale, kuhu päike läheb talveks.

Nõnda algas uus õppeaasta. Algas suur tegemine ja toimetamine, suur jooksmine — hommikust õhtuni, vahel ka õhtust hommikuni, nagu oleks suure ähmiga vahetatud öö ja päev. Uksekell aina kõlises ja kõlises, nagu oleks kustki lastud temasse elektrit. Aga elektrit ei olnud, tulid ainult endised õpilased rändlindudena tagasi ja töid kaasa suure hulga uusi.

Juba mõni nädal varemalt oli saabunud härra Miilinõmm, asutise endine õpilane, kes oli käinud Saksamaal ennast täiendamas. Tema polnud küll Maurusegi juures täiesti lõpetanud, aga Saksamaa oli niisugune maa, et seal võis ennast ikkagi täiendada. Sõidad ainult sinna ja küllap juba leiad, kus, kuidas ja milles ennast täiendada hakkad, ning nõnda täiendadki ja tulled alles siis kodumaale tagasi, nagu praegu härra Miilinõmm. Sinna minnes kandis ta lauku pahemal silmal, aga täiendatult tagasi tulles soeb ta oma ilusad pruunid juuksed otsekohe üle pea. Nõnda seisavad nad pisut kohevil ja lasevad ühes püगतud habemega, millel lõuaotsas paras pikendus, näo palju pikemana ja kitsamana paista, kui ta Miilinõmmel tõepoolest oli. See näolaad peab tõestama kõigile, ka Miilinõmmele endale, et tema on Saksamaalt tulles dolihokefaalsem kui sinna minnes. Õige eurooplane on aga ikka dolihokefaalne, nagu arvab Miilinõmm, mitte brahhükefaalne.

Selle oma arvamusega tuli nüüd Miilinõmm Mauruse juurde tagasi, et sünda ja soodsa koha leidmiseni siin midagi teha, mis annaks igapäevase leiva, sest Mauruse asutises leidus täiendatud meestele ikka midagi igapäevase leiva teenistuseks.

Elama asus Miilinõmm Kooviga ühte tuppa, sest eraldi vaba ruumi ei leidunud. Nemad mõlemad olid vaiksed ja rahulikud inimesed ja sellepärast arvasid nad ise, kui ka härra Maurus, et nemad sobivad hästi. Imelikul viisil muutus aga selle kahe vaikse ja rahuliku mehe kõnelus algusest peale kohe väga elavaks, võiks öelda, peaaegu ägedaks, nagu kipuksid nad tülli. Aga tülitsemiseks polnud neil vähematki põhjust. Nemad lahendasid isekeskis ainult üht või teist teaduslikku küsimust, see oli kõik. Ja kes asjale lähemal seisis, need mõistsid, et on võimata päris kaineks ja ükskõikseks jääda, kui hakkad rääkima näiteks marksismist või üliinimesest. Aga mis öelda veel siis, kui oled värskelt täis pumbatud ühte kui teist. Härra Miilinõmmega oli just see viimane lugu. Ta isegi ei teadnud öieti, kumba oli temas rohkem, kas Marksi või Nietzschet, aga üks oli kindel, mõlemat oli hea voos. Ent kui inimesel on midagi niisugune hea voos, siis tahaks ta sellest ka teistele jagada, et näidata oma rikkust, sest inimene ei rahuldu sellega, et tal midagi on, vaid tema tahab tingimata, et ka teised teaksid, mis tal on. Selle inimliku nõrkuse tagajärjena tekkisidki need elavad kõnelused Miilinõmme ja Koovi vahel, mis tundusid peaaegu tülidena. Koovil nimelt ei olnud õiget filosoofilist arusaamist ei marksismist ega üliinimesest, sest marksism ja nietzscheism olid tema arvates antipoodid, millega Miilinõmm ei võinud leppida.

„Üliinimene ja marksistlane antipoodid?!“ küsis ta imestunult. „Helde jumal, miks? Minu arvates on see trafareet. Üks on tingitud teisest — nõnda oleks õige. Või arvad sina, et harilik surelik, näituseks meie kahekesi, suudaks olla marksistlane? Saa minust öieti aru — marksistlane tegudes, mitte sõnades, sest mis aitavad sõnad, kui pole tegusid. Juba kaks tuhat aastat

veerime Kristuse sõnu, aga ega sa ometi arva, et Euroopas või mõnes muus ilmajaos leidub mõni kristlane. Tead, mis mina sulle ütlen: enne kui eurooplane saab kristlaseks, peab ta saama üliinimeseks, sest kristlane olla pole põrmugi kergem, kui saada marksistlaseks. See on minu arvamine ja sedasama arvas nähtavasti ka Nietzsche, sest tema kui tark inimene nägi kohe, et ilma üliinimeseta ei saa, ehk muidu peab loobuma niihästi kristlasest kui ka marksistlasest. Tähendab: kõige pealt üliinimene, siis kristlane ja marksistlane või ka tagurpidi, üks kõik. Külva üliinimene, kasvab kristlane, mis ongi uus üliinimene, külva kristlane, kasvab marksistlane, mis ongi uus kristlane. Aga võib ka tagurpidi, s. t. võib külvata marksistlane ja siis tõuseb kristlane, mõistad? Nii on see lühidalt ja filosoofiliselt. Negation der Negation — eitamise eitamine. Seeme, kõrs, uus seeme. Kõrs eitab seemne, uus seeme kõrre. Üliinimene eitab inimese, s. t. oma seemne, kristlane eitab üliinimese, s. t. oma kõrre, marksist eitab kristlase või ka tagurpidi. Negation der Negation. Selge, mis? Juba Kristus taipas seda, kui ta ütles: kes ei sünni veest ja vaimust jne. Mis see tähendab? Üliinimest, ei muud midagi. Enne pead sündima veest ja vaimust, alles siis saad kristlaseks või sotsialistlaseks. Enne üliinimene, siis kristlane või sotsialistlane.“

„Enne ei midagi, millest saab midagi,“ naeris Koovi.

„See ei kuulu siia, see on hoopis teine kategoorii,“ vastas Miilinõmm. „Inimene ometi on ju midagi. Või ei ole sinu arvates?“

„Samuti võid küsida ka jumala kohta,“ vastas Koovi.

„Palun jumalat mitte inimesega vahetada!“ hüüdis Miilinõmm.

„Miks mitte?“ küsis Koovi. „Kust sina tead, kumb kummagi on loonud.“

„Kellel on tähtjas seda teada?“ küsis Miilinõmm omakorda. „Kana või muna, muna või kana, ükskõik; peasi, et sa muna asemel kana ühes sulgedega,

mis tal on, viieks minutiks keeva vee patta ei pista. See on tähtjas. Mõistad? Puhtad vahekorrad, need on tähtsad. Ei pea kunagi inimest vahetama jumalaga ega jumalat inimesega, neil kahel on teineteisega ainult niipalju ühist, et ükskõik, kumb kumma on loonud, aga lõpuks tapab loodu looja, sest kui on jumal, näituseks, loonud inimese, siis tapab viimane inimene jumala. Mõistad? Filosoofiliselt muidugi! Sest kui kustub inimese ettekujutus, siis pole ka enam ruumi jumalal, olgu maailm — Weltall — nii avar kui tahes.“

„Tähendab, kui pole inimest, siis pole ka maailma, mis?“ küsis Koovi.

„Kuis nii?!“ karjus Miilinõmm vastu, sest just niisugused totrad küsimused, nagu tema neid nimetas, tegidki alati kõne kõvaks, hääle valjuks ja tooni ägedaks, nii et süüdi polnudki tõepoolest ei Marks ega Nietzsche, vaid Koovi oma küsimustega. Marks ja Nietzsche olid siin ehk ainult niipalju põhjuseks, et neist rääkima hakates võisid sattuda mitte ainult kanadele ja muna-dele, vaid ükskõik kuhu, sest selle kahe mehe ees oli kogu maailm lahti. Seda maailma tõttaski Miilinõmm kaitsma, kui ta hüüdis: „Maailm on fakt, aga jumal ei ole.“

„Kust sina tead, et maailm on fakt?“ küsis Koovi jällegi. „Aga mis siis, kui maailm on samuti inimese peaaju sünnitus nagu jumalgi? Kui ta on nagu mate-maatika ja muusika, mis? Või arvad sa, et kalkunil ja vihmussil on sama maailm nagu meilgi? On ehk niisuguseid olevusi, kes tunnevad meie maakera mitte kui midagi kindlat ja kõva, vaid nagu mingisugust tühja kohta ilmaruumis? Näiteks see loom või asjamees, mida nimetame elektriiks, tema tunneb ju umbes nõnda. Õhk on temale nii kõva, et annab sädemeid, nagu oleks ta mõni tulekivi, aga raudtraat oleks nagu auk, mis puuritud sellesse kõvasse ainesse, mida meie hingame. Eks ole nõnda?“

„Sa ei oska filosoofiliselt mõelda!“ karjus Miilinõmm Koovile. „Sina mõtled praktiliselt. Aga õige filosoofiline mõtlemine ongi see, kui teda ei saa mitte

millekski tarvitada. Mõistad? Ega siis inimene ei mõtle ometi kõigi võimalikkude maailmade üle järele; teda huvitab ainult see, mis kuulub temale ja mida taipab tema. Hobusel võib olla oma maailm ja oma jumal, aga sellega pole meil asja, sest meie oleme inimesed. Sellepärast jääb minu sõna maksma: maailm on fakt, jumal mitte. Maailm purskab Vesuuvil tuld, aga jumal ei purska.“

„Kust sina seda tead?“ küsis Koovi ikka uuesti. „Aga mis siis, kui see ongi jumal, kes Vesuuvil tuld purskab? Mis? On keegi kraaterist all käinud vaatamas, kes seal purskab?“

„Sinuga on mõtteta tõsiselt rääkida,“ ütles Miilinõmm nüüd. „Sina teed kõik proosaks ja labaseks naljaks. Tunned äkki, et oled kodumaal, kus vaieldakse majanduse ja aadete üle. Aga Euroopas selle üle ei vaielda. Ehk kui sedagi tehtaks euroopaliselt! Aga kõik pillutakse segi nagu kapsad ja puder. Aated, aina aated, aga sealsamas põllumeeste-seltsid, pulliühisused, sordiparandused, kunstsõnnikusoovitused. Ja need peavad olema aated! Aga mina ütlen: kui on aated, siis olgu aated, ja kui on majandus, siis olgu puhas majandus, ilma ühegi aateta, see on õige kultuur. Sest kui miski on elujõuline, siis seisab ta ilma teise abita.“

Sellega Miilinõmm lõpetaski täna, sest ta oli satunud kodumaalisele ainele, aga kodumaa ained tundusid temale liiga kitsaste ja tühistena, mispärast ta neid ei armastanud. Kodumaal oli kõik liiga maine ja see ei võimaldanud või ei ergutanud mõttelendu ega unistusi. Aga Miilinõmm armastas unistada, eriti teaduslikult ja filosoofiliselt. Temal oli nii imeline mõelda ja öelda:

„Küll on kahju, et me ei ela mõni tuhat aastat hiljem, — siis oleks ehk üliinimene juba maailmas. See oleks nii huvitav, sest üliinimene on kõige suurem ja kaunim, mida kunagi mõeldud. See on nii ilus, et mõtleja ise läks rõõmu pärast hulluks. Aga ütleme, et üliinimene sünniks täna maailma, mis hakkaks ta tegema?“

Muidugi, ega ta ei sünni, sest arenemine võtab palju aega, sama palju kui ahvist inimese saaminegi, aga mõelda võib seda ikkagi. Noh, ja siis? Hakkaks ta rauda taguma või puud tahuma nagu Jeesus Kristus? Muu seas: oled sa kuulnud, Kristus olnud ristitegija ja rist, millele ta naelutati, olnud ta enese tehtud? See on ainult muu seas — kui saatusepilge. Nüüd uuesti üliinimese juure: hakkaks ta ehk kuulsaks kirjanikuks või filosoofiks, luuletajaks või teadlaseks? Oleksin mina üliinimene, mina hakkaks tingimata teadlaseks ja otsustaks kõik küsimused, et oleks teadusel ükskord piir ja eesmärk käes. Marksism, darvinism, lamarkism, nietscheism, kantism oma Ding an sich'iga — kõik otsustaksin ühe hoobiga, et näeks, mis see vaene inimene küll tegema hakkab, kui kõik on otsustatud, nii et pole enam midagi otsustada. Mis sa arvad, kas üliinimene teeks nõnda?“

„Aga kust mina seda tean,“ vastas Koovi. „Hakkab ehk kõike korraga tegema.“

„Seda ma küll ei usu, et kõike korraga,“ ütles Miilinõmm, „sest ega ta loll ole, et ta hakkaks end tööga tapma.“

„Noh, eks ta võta siis rikas naine ja ela niisama,“ lausus Koovi nüüd nagu järeleandlikult. Tõepoolest oli see aga piste Miilinõmme pessa, sest tema oli arvamisel, et ükski enam-vähem arukas inimene ei tee siin ilmas tööd, vaid jätab selle teiste mureks. Arukas inimene pärib, võidab või kosib kustki suure varanduse ja elab sellest.

„Miks siis kohe rikas naine?“ küsis Miilinõmm, nagu ei saaks ta millestki aru. „Ta võib ju raha muidugi saada. Hakkab või äri ajama, muidugi mõnda suurt äri, nii-öelda üliäri, kaupleb kalliste nahkadega, elevandiluuga, jaanalinnusulgedega, oopiumiga või orjadega ja koondab kõik oma kätte, sest inimesed ei suuda ju temaga võistelda, ning määrab siis nii kõrged hinnad, nagu süda kutsub.“

„Aga kuis siis jääb marksismusega?“ küsis Koovi pilkavalt.

„Küll oled sina õel inimene,“ ütles Miilinõmm nüüd. „Mina fantaseerin; aga sina muud kui torgid, muud kui pistad, kord ikka naisega, kord marksismusega.“

„Seep see ongi, et sa ainult fantaseerid,“ rääkis Koovi. „Fantaseerid sellest, mis ei tule võib-olla kunagi. Sest võib-olla ei tule üliinimest ega marksismust, nagu pole tulnud kristlustki; inimene ainult räägib, et poleks vaja midagi teha. Kristusest oleme rääkinud oma kaks tuhat aastat, nagu sa ise alati ütled, ja et see hakkab juba tüütama, siis räägime sotsialismusest teine kaks tuhat, nii et neli tuhat aastat ilustasti edasi aetud. On see kasulik või ei ole, mis? Mina arvan — väga kasulik. Sest pane tähele: Kristus oli juut, ristija Johannes oli juut ja ka Marks oli juut, nagu tema apostel Lassale'gi. Kristuse armuõpetus seisib selles, et hulka õpetada vahtima taeva poole, sest muidu poleks võinud isandad nii rahulikult tema leivakoti kallal nosida. Aga mis siis, kui marksismus on samaks otstarbeks mõeldud? Taevas ei tõmmanud enam, sest ta oli liiga kõrgel ja kaugel, sellepärast leidisid teine juut marksismuse, mis pole enam taevas, vaid siinsamas maa peal: oodake ainult veel kaks tuhat aastat, siis on kõik koondunud, siis on organisatsioon loodud ning siis läheb leivakotisuu ka vaese mehe ees lahti. Kena, mis?“

„Issand, kuis sa kõik pea peale pöörad!“ hüüdis Miilinõmm. „Sina oled kurat teab mis! Sina oled kõik, mitte aga kristlane või sotsialistlane. Nagu jääksime käed rüpes ootama. Me ju võitleme ometi.“

„Aga milleks siis see marksismus?“ küsis Koovi.

„Inimesel peab olema kindel eesmärk, selleks.“

„Inimese kindel eesmärk on surm,“ ütles Koovi.

„Nihilist!“ hüüdis Miilinõmm hävitavalt, aga Koovile ei teinud see midagi. Tema elas päris rahulikult edasi. Ja kui nad mõni aeg olid sama küsimuse otsas ümber tallanud, hakkas Miilinõmme ennastki Koovi vaatepunkt huvitama, nii et ta ükskord ütles:

„Aga mis sa arvad, kui marksismus ka ära tüütab,

mis tuleb siis? Ja kas jällegi mõne juudi poolt? Juba kolmat korda?“

Muidugi ei teadnud Koovi neile küsimustele vastata ja sellepärast fantaseeris Miilinõmm ise nõnda:

„Midagi tuleb tingimata. Inimene ei saa muidu, temal peab ikka midagi olema. Tema on niisugune loom, et otsib tröösti. Teised loomad elavad muidu, aga tema ei ela. Kui mõelda ainult seda röövlit seal ristisambas Jeesuse kõrval, siis tõusevad kõik ihukarvad korruga püsti. Vähemalt minul! Röövib kogu eluaeg, tapab inimesi, aga ise muidu surra ei oska, kui otsib tröösti, tahab taeva. Oled sa midagi hullemat ja rumalamat kuulnud? Oskad sa midagi alandavamalt inimese kohta välja mõelda? Mina mitte. Sellest sa näed, kui vilets on inimene ja kui väga on tarvis üliinimest. Sest kui oled eland röövlina, siis sure ka röövlina — nõnda on kord ja kohus. Aga mitte nõnda, et teisi surmad, aga kui omal surm silma ees, siis kohe pIRR lahti. Ühe sõnaga — laske lapsukesed jne. Memm, mitte inimene! Ptüü!“

Miilinõmm sülitas kõigest südamest, nii väga põlgas ta sel silmapilgul inimest ja ihkas üliinimest.

Aga härra Maurusele ei meeldinud, et tema „ausate ja kõrralikkude“ poiste kuuldes põlati inimest ning kiideti üliinimest, mis tähendas peaaegu marksismi. Sellepärast käis ta härrasid palumas, et need oma teaduslikud probleemid katsumaks lahendada praktiliselt vaiksemalt, sest mitte ainult kunst, vaid ka teadus võib noored inimesed hukka ajada, kui nad saavad seda äkki liiga, nii et ei jõua teda õieti ära seedida. „Te mõistate,“ ütles härra Maurus, „isegi puhas destilleeritud vesi võib tervisele kahju teha, kui teda liiga saab, mis siis rääkida muist asjust! Teie teadus võib ju ükskõik kui puhas teadus olla, aga ega ta destilleeritud veest ikka puhtam ole.“ Kuid Miilinõmm ei võinud oma küünalt vaka alla panna, nagu ta ise ütles; sest mis sest siis kasu on, et ta käis Saksamaal oma haridust täiendamas. Ja sellepärast pidi kõik tulema, nagu ta lõpuks tuligi. Sest kui kogu Mauruse vana

maja kõmises igasugustest ismustest, siis pidi ka härra Maurus lõpuks ise neist vastu kõmisema hakkama. Ja tema arusaamine nendest oli hoopis teissugune kui Miilinõmme oma, eriti kui ta rääkis nendest oma pois- tega. Kui ükskord jällegi kostis Miilinõmme vali hääl kõrgeist materiaist, ütles härra Maurus Indrekule ja teistele, kes pidid tahes või tahtmata Miilinõmme häält kuulma:

„Te kuulete seda inemist seal. Tema räägib ainult Marksist ja üliinemisest, nagu poleks tal enam midagi muud rääkida. Aga mis on meil tegemist üliinemisega? Kes on teist teda näinud? Kes? Ei keegi? Mina ka mitte. Aga milleks rääkida niipalju asjast, mida keegi pole näind ja võib-olla ei näegi! Missugune ta on? On ta pikk või lühike, kõhn või paks? Keegi ei tea, härra Miilinõmm ise ka ei tea, sest ka Saksamaal pole üliinemisi. Isegi Venemaal ei ole. See on ükskord suur maa, et kusagil nurgas võiks sündida üliine- mine, aga ei sünni. Seal sündis hiljuti kahe või isegi kolmepeaga vasikas, aga üliinemist ei sünni. Kas on kusagil mõni kool, kus kasvatatakse üliinemisi? Ei ole! Lukulõhkujaid ja üliinemisi pole kusagil vaja, sellepärast pole nende tarvis kooli. Aga miks siis pea- vad härra Mauruse poisid kuulma üliinimesest? Kes teab? Keegi ei tea? Härra Maurus ise ka ei tea. Aga teate, kes selle välja mõtles? Üks sakslane, kes pödes halba ja roppu haigust, ja kui hakkas sellest haigusest hulluks minema, siis mõtleski üliinemise välja. Seega oligi päris hull valmis. Aga miks räägib härra Miilinõmm temast? On temal ka halb ja ropp haigus? Ei ole, sest tema käib teiega ühes saunas, nagu üks kõrra- lik eesti mees käima peab, ja temal ei ole midagi. On ta hull? Ei, veel ta ei ole. Tahab ta hulluks minna? Kas on keegi kuulnud, et härra Miilinõmm tahab hul- luks minna? Ei ole? Keegi ei ole? Aga härra Maurus teab, mida Miilinõmm tahab: Tema tahab Siberi minna, mitte meie Siberi, vaid sinna teise, mis on üle Urali. Sinna tahab tema. Aga tema ei taha üksi, vaid tahab meid ka; selleks räägib ta üliinimesest ja marksismusest.

Sest marksismus ja sotsialismus ja sotsialistid saade- takse Siberi. Kes teist tahab minna sinna? Ei keegi? Härra Maurus ka ei taha. Ennem juba siis hulluks kui Siberi. Mõistate? Ennem üliinimine kui sotsialist, sest üliinimine pannakse hullumajja, kus on soe tuba, aga sotsialisti võtab Siberis külm. Nelikümmend kraadi! Veel rohkem! Viiskümmend! Veelgi rohkem! Mis aitab seal sotsialismus, kus on kuuskümmend kraadi. Midagi ei aita. Sellepärast hoiame endid! Las härra Miilinõmm läheb Siberi, meie lähme parem hul- lumajja.“

Härra Maurus naeris. Aga sel silmapilgul kõlises uksekell ja sisse astus käskjalg, kes tõi Miilinõmmele mingisuguse raamatu, mille see tellinud Saksamaalt.

„Mis raamat see on?“ küsis härra Maurus käskja- lalt.

„Ma ei tea,“ vastas see.

„Kuidas? Teie ei tea, mida te laiali kannate?“ imestas härra Maurus etteheitvalt.

Käskjalg võttis saatelehe ja luges kuuldavalt:

„Sotsioloogia.“

See sõna pistis härra Maurust nagu nõelaga.

„Mis see oli?“ küsis ta.

„Sotsioloogia,“ kordas mees.

„See raamat viige tagasi,“ ütles härra Maurus. „Võtke ta kohe kaasa.“

„Miks, härra direktor?“ küsis mees.

„Mitte küsida, kui härra Maurus käseb. Võtke oma raamat.“

„Härra Maurus, ma olen teenistuses ja mina pean...“

„Teie peate selle raamatu tagasi viima.“

„Aga härra Miilinõmm elab ju siin?“ küsis käsk- jalg.

„See pole teie asi,“ kärgatas härra Maurus. „Võtke oma raamat!“

Aga mees jättis selle lauale ning põgenes uksest, nagu oleksid tal kiusajad kannul. Härra Maurus jook- sis talle küll välisuksele järele ja kutsus teda tagasi,

kuna hilissügise külm vihm peksis talle vastu silmi, aga mees läks, nagu oleks ta äkki kurdiks ja tummaks jäänud.

Härra Maurus jooksis tuppa tagasi ja hüüdis:

„Paas! Ruttu sirm ja viige see raamat kauplusse tagasi!“

„Mul ei ole sirmi,“ vastas Indrek.

„Mis see siis tähendab? Vihma sajab ja teil ei ole sirmi. Miks ei ole?“

„Pole ostonud,“ ütles Indrek.

„Nii on see ikka,“ pahandas direktor. „Kui härra Maurusel on midagi vaja, siis teil ei ole. Kel on sirm?“

Aga ühelgi ei olnud või, kuigi oli, siis oli see kellegi antud.

„Ma lähen niisama,“ ütles Indrek, „panen palitu alla.“

Aga ei, see oli direktorile vastuvõtmatu, sest see oli võõrale raamatule, mis toodud saksa kauplusest, alandav ja rüvetav. See oli viisakuseta ja näitas selle maja harimatust, kust tuuakse raamat nõnda tagasi.

„Siis minge ostke sirm,“ ütles härra Maurus natukese aja pärast ja hakkas taskust raha otsima. Õnnetuseks ei leidunud seal nõutavat summat, sellepärast küsis ta: „Kel on raha? Kes võib härra Maurusele laenata? Ruttu, härra Maurusel pole aega oodata.“

Aga kellelgi polnud raha või, kui oligi, siis ei tahetud seda näidata. Ülalt raha minna tooma, selleks ei jätkunud härra Maurusel praegu aega; sellepärast ütles ta:

„Siis andke mulle paberit ja sulge. Või ei ole ka seda härra Mauruse majas? Sirmi ei ole, raha ei ole, paberit ei ole, sulge ei ole, tinti ei ole, midagi ei ole.“

Aga ei, paberit leidis. Ilmus ümbrikki. Kuid seda polnud vaja. Härra Maurus käristas paberilehe küljest kolmenurgelise tüki, kritseldas sinna saksa keeles peale: „Üks vihmavari härra Maurusele. Odav ja hea. Ma ootan. Härra Maurus“, murdis ta mitut-pidi kokku ja andis siis Indreku kätte.

„Hoidke peos ja peo pistke tasku, siis ei saa märjaks,“ ütles ta. „Ning jooke, näidake, et ometi ükski kõrd on teie pikast jalgest kasu. Sirmi mitte lahti teha, härra Maurus ise tahab proovida!“ Viimased sõnad hüüti välisukselt järele.

Vihmavarjuga tagasi tulles jõudis Indrek Miilinõmmele kodu ukse all järele. Nõnda siis oli ta asjata jooksnud, sest Miilinõmme nähes unustas härra Maurus muidugi kõik. Nii see oligi. Härra Maurus ei tahtnud vihmavarju nähagi, vaid kargas kohe Miilinõmme kallale.

„Mis see on?“ küsis ta sellelt ja näitas raamatule laual.

„Raamat,“ vastas Miilinõmm ja võttis selle laualt, et vaadata.

„Mis raamat see on?“ jätkas härra Maurus oma juurdlust ametliku näoilmega.

„See? See on minu raamat, ma tellisin ta Saksamaalt,“ seletas Miilinõmm.

„Ma ei küsi, kelle see on, vaid — mis raamat see on,“ ütles härra Maurus.

„See on „Sotsioloogia“,“ vastas Miilinõmm.

„Kes lubas teid niisuguseid raamatuid härra Mauruse majja tellida?“

„Mis sel raamatul siis on, et teda ei tohi tellida?“ küsis Miilinõmm vastu.

„Palun minu küsimuse peale vastata: kes lubas teid selle raamatu siia tellida?“

„Selleks ei olegi ju luba tarvis,“ ütles Miilinõmm. „See ei ole ju mõni keelatud raamat.“

„See inimene ei oska saksa keelt,“ ütles härra Maurus nüüd poistele eesti keeli. „Tema on Saksamaal oma haridust täiendanud, aga saksa keelt ta ei mõista. Härra Maurus küsib lühidalt ja selgelt: kes lubas tellida? aga tema vastab: see pole keelatud.“

Sellest tundis Miilinõmm enda haavatuna ja ütles ka eesti keeli:

„Härra Maurus, mis teie minust õieti tahate?“

„Mina tahan teilt lühikest ja selget vastust: kes

lubas tellida minu majja niisukese raamatu? On see selgesti küsitud?"

„On küll,“ vastas Miilinõmm.

„Siis vastake sama selgelt: kes lubas?“

„Aga, härra Maurus, selleks ei ole ju luba tarviski,“ ütles Miilinõmm.

See vastus torkas direktorit nagu nõelaga ja poiste poole pöördudes karjus ta:

„Kas kuulete? See inemine on hull! Ta on ülinemisest hulluks läinud nagu see teinegi. Üliinimine teeb kõik hulluks! Mina küsin, kes lubas? tema vastab: pole tarvis.“

„Aga see on ju nõnda,“ seletas Miilinõmm, „raamat pole ju Venemaal keelatud.“

„Nüüd kuulete isegi, et see inemine on päris hull!“ karjus direktor poiste poole. „Venemaal pole keelatud, tähendab, härra Mauruse majas lubatud, Ilus! Väga ilus! Sõnnik pole Venemaal keelatud, sellepärast võib iga mees oma koormaga härra Mauruse uksest sisse sõita. Eks ole nii? Ütelge, on see inemine hull või ei ole, kui ta nõnda räägib?!“

„Härra Maurus, mina olen Saksamaal oma haridust täiendanud ja tean väga hästi, mis on sõnnik, aga see raamat ei ole mitte sõnnik, sest siis poleks ma teda tellinud, sest sõnnikut on meil omalgi küll,“ rääkis Miilinõmm kõrgendatud häälel.

„Palun minu majas mitte karjuda!“ hüüdis härra Maurus.

„Teie ise karjute,“ vastas Miilinõmm ärritatult.

„Mina võin siin karjuda, sest see on minu maja, need on minu poisid ja mina olen nende direktor.“

„Ega te siis sellepärast minu direktor enam ole,“ sähvas Miilinõmm vahele.

„Seni kui elate minu majas, olen ka teie direktor ja teie ei tohi siia niisukseid raamatuid tellida, sest see rikub minu maja ära. Mõistate? Kes kõrda ei taha pidada, see mingi härra Mauruse majast ära.“

„Härra Mauruse maja on sõnnikukast!“ karjus Miilinõmm nüüd.

„Kas kuulete, kas kuulete!“ hädaldas härra Maurus. „Minu maja sõnnikukast! Aga sel inemisel omal ei ole sõnnikukastigi, tahab ainult härra Mauruse maja selleks tarvitada. Välja minu majast!“ karjus ta Miilinõmme ees peatudes.

„Lähem ka,“ vastas see.

„Jalamaid!“ karjus härra Maurus.

Kui Miilinõmm oli oma tuppä läinud asju pakki- ma, rääkis härra Maurus oma poistele nõnda:

„See inemine on hull, päris hull. Härra Maurus küsib ükskord selgelt, aga tema ikka: pole keelatud. Härra Mauruse majas on kõik keelatud, mida härra Maurus pole lubanud. Kas on härra Maurus kunagi sotsialismust või sotsioloogiat lubanud? Ei ole. Tähendab, see on keelatud. Sest pole ühti, et Venemaal lubatud. Venemaal võib näpuga nina nuusata, sest seda tsensuur ei keela. Või on meie armuline keisrihärra käsu välja andnud: minu riigis ei tohi keegi näpuga nina nuusata? On ta seda teinud? Ei ole. Miks? Sellepärast et Vene riik on nii suur ja temas elab nii palju inemisi, et kui tahaks kõigile taskurätikud anda, siis tuleks riidest puudus. Seda teab keisri majasteet. Aga kas härra Mauruse riik on ka nii suur, et siin riidest puudus tuleb, kui tema poistele taskurätikud tahab anda? Ei, siin ei tule riidest puudus. Sellepärast on näpuga ninanuuskamine Venemaal lubatud, aga härra Mauruse majas keelatud. Mõistate? Aga miks on härra Mauruse majas keelatud sotsioloogiat lugeda? Kes teab? Keegi ei tea. Aga härra Maurus teab. Sellepärast, et härra Mauruse majas ei tea keegi õieti, kus lõpeb sotsioloogia ja kus algab sotsialism. Kus aga lõpeb sotsialism, seda me juba teame. See lõpeb Siberis. Sellepärast ei pea ükski härra Mauruse majas lugema sotsioloogiat, sest muidu võib ta ise ja ka vana härra Maurus sattuda Siberi, kus on kuuskümmend kraadi külma. Mõistate? Sest mõelge ise: üks on sotsia teine sotsio, muud vahet ei ole. Ühel a, teisel o, see on kõik. Der Unterschied ist ganz unbestimmt. Ainult lõpud lähevad lahku — ismus ja loogia. Aga sõna

tuum on tema juur, seda peab vaatama. Sellepärast siis, kui keegi hakkab sotsioloogiat lugema, siis satub ta väga kergesti sotsialismusesse ning sealt kuuekümnakraadilisse külma. Härra Maurus on vana, teda petta ei saa, öeldagu sotsia või sotsio, a või o, härra Maurus teab, niipea kui lased kuradi kiriku, siis on ta varsti kantslis, ja sealt hüppab altari ette. Mõistate?”

Muidugi, härra Mauruse poisid mõistsid ikka, kui härra Maurus ise seletas. Nad mõistsid isegi siis, kui nad ei saanud põrmugi aru, millest oli jutt, nagu praegusel juhul. Aga üks oli neile ometi selge: Miilinõmm lahkus kas sotsioloogia, sotsialismuse või nende mõlemate pärast ja nõnda pidid need olema väga huvitavad asjad. Need ja üliinimene, kes ajab ropu haigusega hulluks.

XXXIV.

Kui härra Maurus lootis, et Miilinõmme lahkumise-ga saab tema maja puhtaks niihästi üliinimesest kui ka igasugustest sotsismidest, siis pidi ta varsti nägema, et inimene küll mõtleb, aga jumal juhib. Nimelt saabus juba järgmisel päeval Peeterburist uus õpilane, aastat kaheksateist vana, kõhetu keha, prillitatud silmade, kongis nina ja lopsaka suuga, kes pidi olema inglane, vanemate poolt pärit Lonodnist, kelles aga voolas kõigi arvates tingimata juudi verd, mida nagu kippus tõendama tema nimigi — Solotarski. Tema isa pidi töötama mingisugusel vaimsel alal, aga millel just, seda ei teadnud õieti keegi, pealegi polnud ükski sellest eriti huvitatudki. Poeg aga oskas kohe kõigi tähelepanu köita. Tema oskas kuidagi nõnda rääkida ja talitada, et kõik hakkasid teda pidama palju targa-maks kui iseennast. Seegi, et ta klassis jättis õpetajaile enamasti vastused võlgu, ei kahandanud kuigi palju üldist usku tema vaimsetesse võimetesse, sest õpetajate küsimustele oskas ta reageerida nii üleoleva ja peaaegu põlgliku muigega, et kõik arvasid: küllap ta juba vastaks, kui tahaks, kui ta ainult vaevaks võtaks, aga tema ei taha, sest temal on parematki teha. Ja see parem ei seisnud milleski muus, kui et ta tuhnis maakera mineviku kallal. Õieti ei huvitanudki teda niipalju maakera ise, vaid need loomapeletised, kes mil-lalgi elanud. Igal kohasel ja ka kohatul juhul viis ta kõne saurustele, nii et teda ennastki hüüti viimaks Sauruseks, mis talle näis väga meeldivat, sest ta armast- tas kõike, mis oli suur ja torkas silma. Saurustest os-

kas ta nii elavalt ja piltlikult jutustada, et teda kuulati aina ammuli suuga. Jutustades ronis ta meeleldi toolile või klassis lauale, et ta oleks kõigile näha või et ta seisaks teistest kõrgemal. Ja kui ta siis seal ülal rääkis kümnesüllasest zeuglodonist, kuu sarvega dinocerasest, nelja kabjaga orohippusest, luige kaelaga plesiosaurusest, viieteistkümmne süllasest atlantosaurusest, kahe paari kihvadega mastodonist või allapoole pööratud lõuaotsaga suurimast kuivmaa imetajast dinoteeriumist, siis katsus ta nende välimust ja tegumoodi arusaadavaks teha igasuguste abinõudega: punnitas palgeid, laiutas käsi, jõllitas ja pööritas oma silmi, iveritas hambaid, mille keskel üks kullast — ainuke kogu asutises, — ajas sõrmed harakile ja tõmbas nad kramplikult rusikasse, sirutas oma peent kaela või tõmbas ta nääpsukeste õlgade vahele kenusse, kükitas, laskus käpuli, mängis küürakat, ajas rinna kui lambapõlve ette, viskas pea selga või laskis ta norgu. See oli etendus, mis tegi kõigile nalja. Aga kui ta nõnda oli kõitnud kõigi tähelepanu, küsis ta äkki:

„Aga mis on looma tähtsaim elund, tähtsaim oma-dus? Mis määrab loomale tema seisukoha loomariigis? On see tema viieteistkümmesüllane pikkus või viiesüllane kõrgus? On see tema viietollised hambad või kolmejalased kihvad? Tema sarved või kabjad? Ei, mu härrad, see kõik on tühi puru. Peasi istub siin.“ Ta koputas omale otsaette ja jätkas siis: „Siin asub see tähtsaim elund, millest oleneb kõik. Ei aita hambad ega kihvad, ei väledad jalad ega pikad tiivad, ei keha pikkus ega kõrgus, kui pole siin midagi.“

Jällegi koputas ta omale vastu otsaesist ja oskas seda teha nõnda, et kõik arvasid, nagu oleks ainult temal seal ülal otsaesine, teistel aga selle asemel tühjus, paremal korral õõnsus.

„Leidub sul aga siin midagi,“ rääkis Solotarski edasi, „siis näib, nagu oleksid sul pikad tiivad ja ham-

bad, tugevad kihvad ja väledad jalad. Aga kas saurus-tel oli palju selles ülimes kapslis? mis te arvate? Ei, väga vähe. Ja kus nad on nüüd oma pikkuse ja kõrgusega? Kus on nende kihvad ja hambad, nende jalad ja tiivad? Kadunud! Läänud! Aga miks? Neil ei olnud siin midagi.“ Nüüd patsutas ta peopesaga oma otsaesist. „Aga minul on siin midagi,“ rääkis ta edasi. „See tähendab, ärge mõelge isiklikult mind, vaid inimest üldse, ainult lihtsuse pärast nimetan ma iseennast. Mina olen teile ainult inimene, inimsoo eeskuju. Mõistate? Nii siis: minul on siin midagi. Minul on siin mitu tuhat korda rohkem kui mõnel mastodonil, dinoteeriumil või atlantosaurusel ja see tõstab mu — tähendab inimsoo, — tõstab tuhat korda kõrgemale kui olid kõik need esiaegsed peletised, nii et võib täie õigusega öelda: tõsine sauruste kuningas pole mitte mõni viieteistkümmesüllaline atlantosaurus või seitsmesüllane brontosaurus, vaid mina siin teie ees, mina, Vladimir Solotarski. Teie naerate? Teie naerate, et mina nimetan iseennast sauruseks, aga ma mõtlen ju inimsugu. Või ei kõlba inimsugu võrrelda saurustega? Kes on kadunud ja kes valitseb ilma? Saurused on kadunud ja mina valitsen, mina Vladimir Solotarski, s. o. inimsugu üldse. Ilmas kuulub kõik minule või ta hävineb. Nõnda on minu tahe. Elevantid, lõvid, tiigid, — maha! Saurustele järele! Metshärjad, põdrad, hirved, tuurad, kaljukitsed — kõik maha ja neist ei jää mälestustki! Nõnda tahan mina. Miks? küsite teie. Neid pole enam vaja — vastan mina. Mida vaja, seda kasvatan ise. Oli kord saurus, aga nüüd olen mina ja saurusi pole enam vaja, sest mina olen sauruste saurus. Jällegi naerate? Te unustate, et enesega mõtlen ma inimsugu üldse.“

Tõepoolest unustasidki kuulajad iga silmapilk, et kõneleja mõtles enesega inimsugu või inimest üldse, sest ta oskas ju nõnda rääkida, et kõik nägid just tema kõhetus kogus ja prillitatud silmis inimsoo kehas-tust. Aga kui ta seadis enda mõne sauruse kõrvale,

siis ajas see tahes või tahtmata naerma, sest enda võrdlemine sellega oli palju naljakam kui asumine kogu inimsoo esindajaks klassis laual.

„Kord oli elevandil, lõvil ja tiigril suur tähtsus, aga inimene on nad oma varju jätnud. Või peab keegi elevanti tähtsamaks kui mind, Vladimir Solotarskit? Ületab lõvi mind milleski? Aga püssi tunnete? Kuu-
lipildujat olete näinud? Nii siis: mina olen tähtsam kui ükski boamadu. Valmistasid saurused prille või olete kuulnud, et jõehobu mängiks viiulit? Aga minul on prillid ja ma mängin viiulit — paremini kui ükski teine teist. Ja ma ütlen: oleksid mu sõrmed pisut pikemad, siis saaks minust ilmakuulus kunstnik. Mõistate — ilmakuulus! Aga sõrmed ei ulatu, sellepärast pean loobuma. Pange tähele: sõrmed, mitte anne, mitte peaju pole takistuseks. Jätsin tee teistele vabaks, ei võistle. Las mängib mõni Hubermann, mina ei mängi, sest neil on pikemad sõrmed kui minul. Või miks mängis Paganini nii hästi? arvate: anne? Tal olid pikemad sõrmed kui ühelgi teisel, sellepärast. Annet juba jätkuks teistelgi; aga sõrmed on lühikesed, ei ulatu. Peajust puudu ei tule. Aga loomadel on sellest puudu ja sellepärast pole nad enam tarvilikud. Nende ülesanne on täidetud: nendest arenes inimene. Oli vaja miljon looma, infusooriast kuni saaruseni, et sattuda arenedes minule, Vladimir Solotarskile, s. t. inimesele üldse. See oli eesmärgiks. Nüüd on see saavutatud: siin on mu pea, mu käed, mu jalad, silmad, kõrvad, mu peaju, ja miljon looma võib kaduda. Enam pole vaja kombineerida inimest. Olete kuulnud, kes on selle õpetuse isa? Darwin, Charles Darwin, ja kõik muu on plekk. Nietzsche üliinimene on plekk, sest ilma Darwinita poleks teda olemaski. Võta inimeselt arenemine, ja mina, Vladimir Solotarski, tahaksin teada, kuidas saab temast üliinimene. Marksism on kääbus darvinismi kõrval, sest üks ahmib kogu ilma sülle, teine udib pisut ainult inimest. Nii siis: arenemine on õpetus, et mina, Vladimir

Solotarski, põlvnen saurustest, kes said viisteistkümmend süllda pikaks ja seitse kõrgeks. Mõistate? Mina, inimene, inimsugu. Rohkem pole vaja teada. Kes seda mõistab, mõistab mind ja Darwinit. Üliinimene aga — see on laste mäng, sest mis viga on inimesest üliinimene teha, aga eks katsu saurusest inimene saada. See on Nietzsche ja Darwini vahe.“

See oli see õpetus, mida Solotarski esitas lõpmatu teiseis väsimatult, ja ikka seisis kõige keskel tema ise oma väikese ja nõrga keha, viletsate silmade ja kummitud otsaesisega. Kuigi kaaslased teda naersid ja tema üle nalja heitsid, et suurtel saurustel nii nääpsuke poeg, ometi ei suutnud nad vabaneda teatavast imetlusest ja aukartusestki. Indrekki ei suutnud, sest Solotarski rabas teda nagu peast ja jalust korraga: pea kippus ringi käima ja jalad läksid nõdraks. Oli kõige parem, kui võis kuhugi istuda ja otsaesise käele suruda, nagu mõtleks temagi oma ülemise kapsliga suurstama hakata. Aga tal ei tulnud see uneski mõttesse, sest ülemises kapslis polnud tal niigi palju, et oleks võinud õieti mõista Vladimir Solotarskit, seda suurte sauruste väikest poega. Ainult üks oli imelik: mida vähem ta mõistis, seda suuremaks tõusis nagu lugupidamine, nii et ta kippus järeldama: inimene hindab ainult seda, millest ta jagu ei saa. Juba paar aastat tagasi oli ta kuulnud kõneõhtuil Darwini ja Nietzsche nime, aga siis polnud ta vaevaks võtnud neid tähele panna ega meeles pidada, sest tema arvas ühes Tigapuuga: see on nende asi, kes ülikoolis või kes selle juba lõpetanud. Täiesti nende asi! Tema lohutas end ikka mõttega, et las läheb ülikooli, seal saab kõik selgeks, seal saab nii selgeks, et võib kas ise kuski seltsis teadusliku kõne pidada altruismist, optimismist või darvinismist. Aga nüüd seisab korraga tema ja teiste temasuguste ees keegi, kes temast paar-kolm aastat noorem ja õppimisega klass alamal, kes aga sellest hoolimata pulgestab neile saarusi, üliinimest ja darvinismi, nii et saada teine kas või praegu rahvale kõnelema. See tundus

peaegu ilmutusena. Vahet pidamata veeretata seda imeasja peas ja nägi sellest isegi unes ning nii ime-likul kujul, et Indrekul oleks olnud nagu arusaadav üliinimene ja ka darvinism. Ta nägi ja tundis seda nii selgesti, et ta ütles iseendale teist külge pöörates: „Soo, nüüd on ka minul need asjad käes,“ aga hommi- kul oli kahjuks kõik ununenud ja Indrek taipas neid kõrgeid probleeme sama vähe kui tänini.

Solotarski suur tarkus ja sõnakus ulatus muidugi ka härra Mauruse kõrvu, sest tema kõrvu ulatus kõik, ka palju väiksemad asjad kui saurused. Temaga sa- muti talitada, nagu talitas ta Miilinõmmega, polnud kuidagi kasulik, sest Solotarski maksis hästi. Pealegi ei pidanud härra Maurus tema mõju nii hädaohtlikuks kui Miilinõmme oma. Solotarski mõju halvamiseks oli tal oma arvates otsustav tegur ja selle panigi ta varsti tööle: ta laskis kord-korralt ikka selgemalt läbi paista, et Solotarski polegi inglane, vaid juut.

„Mõistate? Inglise juut,“ seletas ta nagu mõnda suurt saladust Indrekule ja Vainukäole. „Aga mui- dugi, see on hoopis teine kui vene juut, sest ka ing- lane on teine kui venelane. Tema on ka teine kui sakslane. Inglise õpetab arenemist, õpetab, et rooma- jast sai linn, linnust loom, loomast ahv, ahvist in- mine, inemisest eurooplane, eurooplasest inglane, ja inglise juut lisab juurde: ning inglasest juut. See on see kõige kõrgem siin ilmas. Ja mis teeb see kõige kõrgem? Mis ta on ikka teinud? Parandab ta ilma? Armastab ta inemist? Ei, tema õpetab teisi, kuidas peab ilma parandama ja inemist armastama. Ise tema teeb ainult sahkermahker. Tema õpetab ka sotsialis- must, sest ka see on sahkermahker. Härra Maurus tun- neb need vanad juudi vigurid. Juut andis meile õpe- tuse: ära muretse homse eest. Aga mis teeb ta ise? Oo, juut ise muretseb! Tema ei teegi muud kui mu- retseb. Sel ajal, kui teised ei muretse, muretseb tema kahekordselt ning kõik läheb tema tasku. Juut tahtis õndsaks saada ja mis ta tegi? Poos ta ise Kristuse

risti? Ei, vaid kõrralik roomlane tegi seda juudi eest. Roomlane valas süüta vere, aga juut sai õndsaks. Pesku Pontsius Piilatus või Piilatus Pontsius oma käsi nii- palju kui tahab, üks jääb ometi maksma: juudid löid ta üle. Ja sellepärast arvan ma: Juudas ei olnud mitte juut. Juut poleks nõnda lõksu läind, et pidi enda üles pooma. Ka poleks juudid oma suguvenda kolmekümne hõbeseekliga sisse vedanud, sest juut juuti ei peta. Nii et oli see Juudas mislane ta oli, juut ta küll ei olnud. Juut teeb ikka nõnda, et tal midagi üle jääb. Aga mis jäi Juudasel üle? Mitte kui midagi. Isegi õndsaks ei saanud ta. Nemat Pontsiusega kahekesti läksid hukka, sest nemad saatsid lunastustöö, s. t. mõrtsukatöö toime. Need kolmkümmend hõbeseeklitki viskas ta ära. Ar- vate teie, et juut oleks seda teind? Mitte kunagi! Nii et Juudas läks juudi lõksu, nagu see roomlane Piila- tuski. Nende peale mõistetakse veel tänapäevgi kohut, aga juudid — nemad on maailmale õnnistegija annud. Siit näete: ühed teevad ja ei saa midagi, teised ei tee midagi ja saavad ainult. Nõnda on jumala tahtmine tänapäevani. Ja pange tähele: roomlane on surnud, aga juut elab. Ja mina ütlen: inglane sureb ka, aga juut ei sure. Teate miks? Sellepärast et juut õpetab igal pool: ära usu jumalat, ära usu midagi, aga ise hoiab kramplikult Jehoova hõlmast kinni ja see veab välja, sest Jehoova veab ikka välja. Niisugused on need juudi vigurid. Sellepärast pole vaja igakord uskuda, kui mõni ütleb, tema on inglane, sest mõni inglane võib ka juut olla.“

Nõnda selgitas härra Maurus oma poistele inglase ja juudi vahet. Ja kuigi need sellest palju targemaks ei saanud ega direktori sõnu kuigi tõsiselt ei võtnud, sest tema oli ainuke isik siin asutises, kelle sõnu kõige vähem tõsiselt võeti, ometi jäi midagi kuhugi rippuma. Jah, Indrekki mõtles: miks nimetab ta end inglaseks, kui ta on tõepoolest juut? ja kui ta luiskab selles, ehk ta luiskab siis ka muus?

Seega pääses härra Maurus ikkagi oma eesmärgile lähemale — Solotarskit hakati vähema huviga kuulama

ja tema tarkusest ei peetud enam endiselt lugu. Juh-
tus isegi seda, et kui ta kõneldes lauale ronis, siis ta
sealt maha karjuti, nagu peetaks mõnda miitingut. Aga
huvi nende suurte nimede vastu, mis olid liikuma las-
tud, ei kahanenud, vaid võttis aina hoogu, nagu sigi-
neks õpilastes mingisugune eriline pisilane, mis valdab
ikka enam ja enam nende vaimu ja keha. Selle pisilase
kõige kindlamaks tunnuseks oli see, et õpilaste klassi-
töö langes ikka enam ja enam hooletusse. Molotov sõi-
mas hullemini kui kunagi varem, aga tulu ei olnud sel-
lest kuigi palju.

XXXV.

Ka Indrek kuulus nende hulka, kes halvasti hak-
kasid õppima, aga temal oli selleks oma eriline põhjus.
Tema sai nimelt mõnerealise kirja Saksamaalt — soo-
tuks lihtsa ja lühikese kirja sai. See kiri ajas ta niisu-
gusesse ärevusse, nagu ta polnud ehk kunagi varemalt
tundnud. Polnudki ime, sest tänini oli Indrek ikka ai-
nult kodumaalt kirju saanud, kõige kaugemad vend
Anrese omad „Poolamaa põhjast“, nüüd tuli esimene
kiri välismaalt, täiesti esimene, ja käis nõnda, kui teda
saksa keele asemel eesti keeles esitada:

„Kas teil on ka mõnikord igav? Minul on. Hir-
mus igav on mõnikord! Sellest need readki. Ärge
pange neid pahaks ega olge ka eriti rõõmus, sest nad
on igavuses kirjutatud. Täna kirjutan ma vähe, aga
kui ma näen, et sellest on abi, siis tuleb rohkem. Oma
aadressi ma Teile praegu ei saada, sest see pole tähtis.
Pealegi lähen ma vististi siit ära, nii et aadress olekski
asjata.

Rimalda.“

Ei mingit pealkirja ega nime, millest näeks, kel-
lele need read määratud, nagu oleks üsna ükskõik, kes
neid loeb, ainult kui neid keegi loeks. Aga ümbrikul
seisis Indreku nimi suurelt ja selgelt. Käekirja järele
kippus Indrek arvama, et aadressi on kirjutatud keegi
mees, vähemalt mitte Ramilda, sest Indrek ei uskunud
millegi pärast, et temal võiks olla niisugune käekiri.

Indrek luges ja luges neid tühiseid ridu, peatudes
iga lause, iga sõna ja tähegi juures, nagu peaks kuski
mingisugune suur saladus avanema. Olgugi et ta kirja
täiesti mõistis, ometi avas ta sõnaraamatu ja uuris ük-

sikute sõnade tähendust kõigis tema varjundeis ja murdis pead, missugune tähendusvarjund siin on mõeldud. Nõnda näis talle, nagu oleks kiri just selle läbi sügavuselt ja tähendusrikkuselt võitnud, et ta on võoraskeelne. Ja tal tuli meelde Vellemaa mineva-aastane sellekohane väide, mida ta siis oli pidanud naeruväärseks.

Ramilda polnud oma aadressi saatnud, tähendab — ta ei soovinud vastust. Ongi parem — mõtles Indrek, aga katsus ometi kohe vastust kirjutada, mitte selleks, et teda ära saata, vaid lihtsalt muidu niisama, et näha, kas oskaks niisugusele kirjale vastata, kui peaks vastama. Ja ei osanud, mitte ei osanud. Kirjutas küll hulk vastuseid, aga rebis kõik puruks, pistis tasku ja viis pärast komade paleesse. Mõtles, et kui õnnestuks kirjutada see õige vastus, siis jätaks ta tema järele, paneks ta kas või tassikõrvade juurde hoiule, et oleks hiljem iseendal näha ja võib-olla ka mõnele teisele näidata, mis temale välismaalt kirjutatud ning mis tema sellele vastanud. Aga nüüd ei olnud midagi, isegi nädalate pikkustel pingutustel polnud tagajärgi, sest kirjutamis kirjutad, ikka tunned, see pole see õige. Ainuke lohutus oli lõpuks, et kiri isegi vististi on sattunud eksikombel tema nimele, õieti oleks ta pidanud minema mõnele teisele, sellele õigele, küllap see oleks siis ka leidnud õige vastuse. Tulevikus ehk selgub kõik, tulevikus muidugi, sest ega niisugune asi selgumata jää.

Ja selguski. Sest kui Indrek oli oma arutlustega parajasti sinnamaani jõudnud, saabus teine kiri, pikk kiri, mille lõpus seisis juba Ramilda, mitte Rimalda. Juba see nimevahetus maksis Indrekule midagi. Kui esimene kiri oma nimega ajas ta ärevusse, siis see teine röövis talt lihtsalt aru. Ainult ühest oli kahju: polnud kellelegi öelda, kui väga see kiri röövis talt aru.

Kiri ise oli enamasti pliiatsiga kirjutatud ja nähtavasti mitte ühe korruga, mitte ka ühe päevaga, sest selleks oli ta liiga pikk. Ta käis nõnda:

„Näete, esimene kiri mõjus hästi, muidu ei kirjutaks ma uuesti. Õigust öelda, see polegi kiri, vaid nii-

sama ajaviide. Vahel tuleb niisugune tarvidus lobiseda ja sealjuures vaikida, sest ei viitsi suud liigutada, ja siis ma kirjutangi Teile. Sellepärast ei saatnud ma Teile esimeses kirjas oma aadressigi, sest kui Teie hakkaksite vastama, siis poleks see enam vaikiv lobimine. Ega? Ja et Teie mulle üldse ei vastaks, kui ma Teile oma aadressi saadaksin, seda ma ei usu, sest Teie olete selleks liiga hea. Teie vastaksite tingimata. Muidugi on veel teine põhjus, miks ma ka selles kirjas Teile oma aadressi ei anna, ja see on see peapõhjus; eelmises kirjas ma juba ütlesin: mul tuleb tööpoolest siit varsti ära minna, selles pole nüüd enam mingit kahtlust. Aga Te saate isegi aru, mis mõte oleks mul Teile oma aadressi saata, kui mind ennast enam siin ei ole. Sellepärast oodake pisut, kuni leian paiga, kuhu kauemaks püsin, siis teatan, kus, tingimata teatan. Seni leppige ainult sellega, et mina lobisen ja Teie kuulate, nagu polekski Teil midagi öelda. Kuulate tõsise näoga, nagu siis, kui ma õpetasin Teile saksa keelt; mäletate? Aga kuidas on Teie saksa keelega lugu nüüd? Kui Te mulle kord kirjutate, siis kirjutage tingimata saksa keeles, vähemalt osagi, aga ilma sõnaraamatu ja grammatika abita, et ma tõesti näeksin, mida Te olete õppinud, kuipalju edasi jõudnud. See maksab ainult Teie esimese kirja kohta, pärast kirjutage eesti keeli; saan ometi niigi palju teda siin näha ja ka kuulda, kui ma teda iseendale valjusti ette loen.

... Olen vaheajal iseenda ja Eesti üle järele mõelnud, olen kellegi abil mõelnud, aga seda ei ole nüüd enam. Öelge mulle päris otsekoheselt ja avalikult, öelge nagu oma sõbrale, sest mina pean Teid pisut oma sõbraks. Kust ma seda võtan, et Teie võiksite minu sõber olla, seda ma tööpoolest ei tea, aga mulle näib, et kõigist inimestest ilmas sobite Teie kõige paremini mulle sõbraks. Sest mina pole nähtavasti kuigi palju väärt või ma olen halb ja tujukas, nii et pole ühtegi, kes tahaks või suudaks minule pisutki sõber olla. Pealegi olen ma sagedasti kuri ja, kui juba neiu on noorelt kuri, mis peab siis temast vanalt saama. Aga Teil on

niisugused silmad, nagu mõistaksite, miks ma olen nii sagedasti kuri, ja kui keegi seda mõistab, siis annab ta teisele palju andeks. Ja mina arvan, et Teie võiksite mulle palju andeks anda, hirmus palju...“

„Kõik!“ hüüdis Indrek vahele. „Kõik, kõik!“

„Seda Teile kirjutada on muidugi mõttetu. Pealegi tahtsin Teilt selle asemel midagi küsida, aga see tuli vahele. Minu küsimus on samuti mõttetu, aga ma küsin siiski. Aga Teie peate mulle ausalt ja otsekohe- selt vastama, sest muidu pole mõtet üldse vastata. Ja vastus andke tingimata eesti keeles, sest ma olen tähele pannud, et inimene on emakeeles palju ausam ja otse- kohesem kui ükskõik missuguses võõras. Sellepärast peavadki diplomaadid — ühega sain siin tuttavaks — ikka võõraid keeli mõistma, muidu ei saa nad hästi va- letada. Sest emakeeles on inimesega rääkinud kord need, kes temale elus kõige vähem valetanud, nii et emakeel on kõige ausam. Pealegi on needsamad ini- mesed temale rääkinud oma kõige südamlikumad sõ- nad, võib-olla nii südamlikud, et niisuguseid ei kuule inimene enam kogu eluaeg. Aga kus sa siis valetad keeles, milles oled kuulnud niipalju tõtt ja õrnust. Ehk kuigi valetad, siis tuleb ometi mõnikordki, vahel har- vagi meelde, et see on ju sinu tõe, sinu suurima õrnuse keel, ning nõnda pead pisutki piiri. Eks ole? See ongi põhjuseks, miks kirjanikud ja luuletajad tarvita- vad ainult emakeelt — see on nende tõe ja õrnuse keel. Aga mis viga on võõras keeles valetada, selles pole sa ju võib-olla ainustki õiget tõe- ja õrnusesõna kuulnud ja nõnda võid lasta kas või maad ja taevad kokku, ta- kistust pole mingisugust. See on tingimata nõnda. Kole rumal, aga on! Sellepärast kardan ma nii hir- mus, et ma Teilé luiskan, sest ma kirjutun ju võõras keeles. Pange tähele — võõras keeles, sest mina olen otsusele tulnud, et saksa keel on mulle ometi võõras keel: ma olen tähele pannud, et temas on mul palju kergem valetada kui eesti keeles. Sellepärast. Mä- letate, mis ma Teile kord rääkisin saksa keelest ja ar- mastusest? Teie ehk ei mäleta seda, aga mina mäletan,

nagu oleks see alles eile olnud. Ja teate, miks ma seda nii hästi mäletan? Mul oli tol korral üks mõte ja seda mõtet pole saanud ma unustada ning ühes mõttega sei- sab ka kõik muu meeles. See on ju nõnda võimalik? Nii siis: tol korral ütlesin ma, et armastust võib vii- sakalt avaldada ainult saksa keeles. Aga kui te enne ei tea, missugune tuulepea ma olen, siis näete seda nüüd, sest nüüd olen ma otse vastupidises arvamuses. Mõis- tate? Armastus on elus kõige tähtsam, see on minu kin- del veendumus, ja mõelge ometi, tema avaldamise suhtes on minu vaated põhjalikult muutunud. Kui mina ku- nagi peaksin ilmas inimese leidma, keda ma armastama hakkan, siis võiksin ma seda talle öelda ainult eesti keeles. Ainult. Isegi kui ma sakslast armastama hak- kaksin ja kui ma sellest temale peaksin kirjutama, pa- neksin ma kirja ette otsa eesti keeli: armas, kallis. Vä- hemalt need kaks sõna peaks see mees ära õppima, kes mind armastab. Tema võib mulle kirjutada kas või hiina keeli, aga need kaks sõna tahan saada eesti keeli. Tingimata!

... Kahel esimesel korral ei jõudnudki ma oma küsimuseni, katsun täna. Aga juba ette vannutan Teid, et te mulle vastaksite ainul ausalt ja otsekohe- selt. Kü- simus ajab Teid ehk naerma, ta võib olla Teile isegi arusaamatu, aga mina tahan ikkagi ausat ja otsekohest vastust, sest minule on see küsimus tähtis. Ma isegi ei tea õieti, millal või miks ta mulle tähtsaks on saa- nud, äkki ainult tunnen, et on. Võimalik, et see läheb mööda, nagu ta tuligi, aga vastata võiksite ometi. Mina küsin nimelt: kas ma olen kadakas? Te ometi teate, mis see on? Mina ise arvan, et ma ei ole, sest ma ta- haksin juba armastust, seda tähtsaimat, avaldada ema- keeles, ja kui keegi juba seda tahaks teha, on ta siis veel kadakas? Ja teate, mis mina arvan: kadakas ei armas- tagi, ei võigi armastada, vähemalt ei või ta seda aval- dada tõepäraselt ja usutavalt, sest tema pole ju kunagi kuulnud tõepäraseid armastusesõnu. Ema rääkis te- maga juba lapsepõlvest saadik võõras keeles, mõistate? Kadakas kuuleb lapsest saadik ainult võõrast keelt, ai-

nult võõrast. Oskate Teie endale kujutella, mis tähendab inimesele, kui ta kunagi pole kuulnud emakeelt ei kodu, koolis ega kirikus? Teie muidugi ei mõista täiesti, mis see tähendab või mis ma mõtlen, sest teie ei saa aru, kuidas võib olla, et laps ei kuule ema suust emakeelt. Aga see on üsna lihtne asi. Õelge, kas meie kadakas usub, et ta on sakslane. Muidugi, et ei usu. Aga kuidas siis saab saksa keel tema emakeel olla, kui ta teab, et ta polegi sakslane? Tähendab: mis teeb iga kadakas oma lapsega sünnist saadik? Hakkab temale valetama esimesest silmapilgust peale, valetab temale juba oma üsas, valetab iseoma lapsele, öeldes: sa oled sakslane. Mõistate teie, mis see tähendab, kui ema ise oma lapsele maast madalast nõnda peab valetama? Mina arvan, teie kui mees ei mõista seda mitte täiesti. Mis te arvate, mis saab niisugusest emast ja mis saab niisuguse ema lapsest? Ei või ju olla, et selles emas oleks kustunud igasugune tõearmastus, igasugune otsekoheus isegi selle vastu, keda ta ise ilmale kandnud. Ometi vahel harvagi peab tal olema mõni selge silmapilk, kus tal hakkab valus ja häbi iseenda ja oma lapse pärast. Ja kas mõistate, et see kestab kogu eluaeg, ka siis, kui juba lapsed teavad, saavad aru, et nende ema on neile maast madalast valetanud ja valetab ikka veel? Kas mõistate, et see kestab põlvest põlve? Aga mis peab saama inimtõust, kes valetab täie teadmisega hällist hauani? Te mõelge ometi hästi järele, mis sünnib nende inimestega, kui nad hulgakesi kokku tulevad kui sakslased ja kui nad ometi kõik vastastikku teavad, et nad ükski seda ei ole. Sama valega lähevad nad ka karjas kirikusse, asuvad armulauale. Pattude andeksandmistki mõtlevad nad saada valega. Võtavad õpetajalt vastu Kristuse ihu ja verd, aga ise valetavad. Õnnistegija lunastava vere juures valetavad. Mina olen ka nõnda valetanud, sellepärast tean ma seda. Ja mina usun, et nii mõnigi teine teab, kui hirmsat pattu ta nõnda teinud püha vaimu vastu, valetades oma lastele kodu ja jumalale altari ees. Aga ütlege mulle, mis võib neist inimestest saada, kes valetavad

põlvest põlve nõnda? Mis võib saada lapsest, kellele ema pistab rinna suhu ühes valega? Mina ütlen: neist inimestest ei või midagi saada, sest nemad on mürgitatud mitte eluks, vaid surmaks. Mulle on seletatud, et on olemas mürgid, mis kuivatavad korjuse. Kadakates immitseb ürgvale niisuguse mürgina, mis kuivatab nad hingeliselt ja vaimselt, nii et nad on kui käsnad, kui elusad muumiad. Sellepärast ei tea kadakas kunstist ja kirjandusest midagi, sest muumial pole neid elundeid, millega puudutada hingeliselt ja vaimselt elavat. Mina eesti kirjandust ei tunne, aga et ma tean, selle on kirjutanud kadakad, siis arvan ma, et see on muumiate poolt kirjutatud muumiatele, mitte elavate inimeste poolt elavatele inimestele, ja sellepärast ei tahagi ma teda tunda. Kui ma eksin, siis kirjutage mulle sellest juba oma esimeses kirjas. Ma olen pidanud palju lamama ja siis oli mul palju aega mõtlemiseks. Ning teate, mis ma kord mõtlesin: Mis oleks, kui minul oleksid lapsed, oleks ainuski laps, võiks olla näapsukene ja kõhnake, aga ikkagi oleks ja mina peaksin temale elu esimesest silmapilgust peale valetama, peaksin isegi valega teda oma ihus kandma? See on muidugi lollus nõnda mõelda, sest mina usun, minul ei tule kunagi lapsi, aga ometi ei pääsenud ma sellest mõttest. Ja kui Teie teaksite, missugust piina valmistas mulle juba paljas oletamine, et see võiks nõnda olla — et ma oma lapsele valetaksin! Saate aru: ütled endale küll, et milleks piinelda, sest lapsi sul niikuinii ei tule, aga ometi piinled, sest äkki käib mõte läbi: aga kui ometi tuleb. Kui tuleb laps mitte tõelikult, vaid ainult mõttes. Saate sellest midagi aru? Mõistate, mis tähendab, et ma võin mõttes lapse saada ja et ma võin sellele lapsele maast madalast valetada? Mõttes pistan talle rinna suhu ja mõttes valetan temale. Uskuge või mitte, aga ma pidin otse hulluks minema, kui ma nõnda mõtlesin. Ma ei tea praegugi, kus ma Teile sellest kirjutan, kas mul täis aru peas või mitte. Ja siis äkki sain ma meeletult rõõmsaks, sest ma ütlesin endale: aga ma ei olegi ju kadakas, miks ma peaksin

oma lapsele nõnda valetama! Tõendused! hüüdsin iseendale vastu ja ma ei leidnud midagi muud kui aga seda, et äkki tundsin, kui väga ma tahtsin, et keegi ütleks mulle: mu armas, mu kallis!“

... Ma ei või sinna midagi parata, et ikka veel tahan Teile kirjutada kadakatest. Asi puutub ju minusse endasse, sellepärast. Ütlesin Teile: ma pole kadakas. Aga mis ma siis olen? — see on küsimus, mis mind piinab. Olen ma sakslane? Ei ole. Eestlane? Ka eestlane mitte, sest mis eestlane ma olen, kui ma ei mõista õieti oma emakeelki. Ja teate, mis mõttele ma äkki tuln: Eestimaal ei elagi eestlasi. Võib-olla maal, aga sealgi mitte igal pool. Seda panin alles tänavu kevadel tähele, kui kodu käisin, tähendab Viljandi-maal. Seal on kadakas vallutanud taludki. Saate teie sellest aru: kadakas istub ka talus ja pursib saksa keelt. Eesti kadakas! Kui seda teeb mõni rätsep, kingsepp või sõiduvorimees, siis sellest saab aru, või kui seda teeb mõni rahvamees ja eesti elu edendaja nagu minu isa — jah, uskuge, ka minu isa on kadakas —, siis seda mõistad ka kuidagi, sest haritud eestlasi meil veel ei ole, vaid on ainult kadakad — ainuüksi kadakad. Eesti elu edendab ainult kadakas; nõnda oli, on ja vist jääbki viimse kohtupäevani. Ja kas teate, miks see nõnda on? Teie ei tea? Aga mina tean. Enne ei teadnud, aga nüüd on kõik selge. Siin sain selgeks. Asi on hoopis lihtne: kadakas ei sure, muidu sureks kogu inimsugu Baltimaal, sest pange tähele: meie sakslasedki on ainult kadakad, täisverd kadakad. Saksa kadakatel ja eesti kadakatel on ainult väike vahe: esimesed usuvad, et nad on sakslased, teised katsuvad ainult teisi seda uskuma panna. Muud vahet ei ole. Mõlemad on kuivad kui käsnad, aga kumbki ei võta tuld ega põle. Näete, kui tark ma olen. Teie pidasite mind alati palju rumalamaks, seda ärge katsuge mulle sugugi tagasi ajada, sest ma lugesein seda teie silmist. Ja see on minu ainuke etteheide Teile: et pidasite mind rumalamaks kui ma tõepoolst olin ja olen.“

„Ma olen teid ainult imetlenud,“ vaidles Indrek vastu ja luges alles siis edasi:

„Isa peab ka mind rumalamaks kui ma olen, ja nõnda on mul ikka kerge olnud teda ninapidi vedada, sest minusugune rumal tüssab ikka targemaid. Isa kohtleb mind nõnda, nagu oleks mul arust puudu või nagu logiseks mul peas mõni kruvi. Aga mis Teie arvate, on mul arust puudu? Pisinatukenege? Vahel harva hooti? Sellest kirjutage mulle tingimata. Tõmmake lugedes siia kohe punane kriips alla, nii et ei unusta. Juba ette ütlen Teile, et mõnikord näib mulle endalegi, nagu poleks mul ülemisel korral päris korras. Aga kas tähendab see, et mina olen rumal? Mõelge selle üle järele ja kirjutage. Teil on aega mõelda küll, sest mul kulub ikkagi veel mõni päev, enne kui võin Teile saata oma kindla aadressi. Ahjaa! Tahtsin Teile veel öelda, et ega eesti sugu ikka veel ilmast otsas ei ole, teda on tingimata veel mõnes kohas kodumaal ja kindlasti leidub teda ka Venemaal või Ameerikas. Seal on veel tõsiseid eestlasi. Ja kui mina veel kauemaks siia jään, siis saan ka mina päriselt eestlaseks, kui mitte muidu, siis vähemalt selleks, et ma tahan ometi midagi olla. Sest ega see veel midagi ole, kui ma ütlen: ma pole kadakas. Aga mis ma siis olen? Ma pole midagi, see on vastus sellele tähtsale küsimusele. Kas olete kunagi tundnud, kas või silmapilgukski, viirastusena või unenäos, et Te pole mitte midagi. Kõik on, aga Teie ei ole. Mõödajooksev penigi on, aga Teie mitte. Teised kõik on midagi, aga Teie ei ole. Kui Te tänini pole seda veel tundnud, siis katsuge tunda. See on heaks õpetuseks. Katsuge asetuda minu seisukohale siin võõraste inimeste keskel, kes kõik on midagi. Kui keegi ütleb, et tema on sakslane, rootslane, prantslane või inglase, siis tunnen ma igakord, nagu näitaksid nad näpuga oma selja taha, öeldes: näete, ma olen üks neid, kes seisavad seal, ja kui mina kaon, siis astub mõni sealt minu asemele, sest nõnda on see kestnud sajandeid. Just nõnda tunnen ma siin. Aga üteldes, kes seisavad minu selja taga? Kadakad? Aga

kadakad ei seisa kellegi selja taga ja neil enestelgi pole seljatagust, nemad ripuvad taeva ja maa vahel — ripuvad, kõlguvad ja kuivavad. Eestlased? Ei, milleks peaksid nemad minu selja taga seisma. Minu selja taga ei seisa keegi, minu seljatagune on tühi, nagu oleksin ma tõepoolest mõni kadakas. Isegi minu isa ei seisa minu selja taga, sest kes tema on? On ta sakslane? Ei ole. Eestlane? Ka mitte. Kadakas? Isegi õige kadakas pole ta, sest poisid on ta pisut ümber kasvatanud. Ja mina arvan, et kui ta veel paarkümmend aastat elaks, siis võiks temastki midagi saada, kas või lõpuks eestlanegi. Näete, kuis ma oma isast kirjutan, ja seegi on tõendus, et ma pole kadakas, sest see ei kirjuta oma isast kunagi nõnda. Kadakas jääb selleks, mis olid tema isa ja ema, tädi ja onu. Tema ei muutu, tema ei arene. Teie olete muidugi Darwinist kuulnud, sellest inglasest, kes teeb ahvist inimese. Meil on siin enescharimise loengud ja ringid, mina käin ka vahel seal. Mitte et ma otseteed midagi õpiksin, vaid ma kuulan niisama muidu, et aga kuulata. Ka teised teevad enamasti samuti, sest see on tervisele kasulik. Darwin on ka tervisele kasulik, sellepärast kuulasin seda ka. Tema õpetab, et kõik areneb. Aga oleks see inglane tundnud meie kadakaid, siis oleks ta tingimata öelnud: kõik areneb peale kadaka. Just nõnda oleks ta öelnud ja oleks meie kadakale leidnud isegi teadusliku nime, ladina keeles muidugi. Kuid see tark inglane ei tundnud kadakaid. Ja kui ma mõtlen, et tema uuris kõik metsad, maad, mered, lilled ja puud, loomad ja inimesd läbi ja jättis uurimata kadaka, siis hakkab mul temast hale meel, uskuge või mitte. Mis oli tal tulu tema suurest teadmusest, kui tal jäi silmapaari vahele kõige lihtsam ja tähtsam — loom, kes ei arene. See sööb augu darvinismi ning minul pole enam tema vastu usaldust. Kui Darwin oleks veel elanud, siis oleksin mina sellest temale tingimata kirjutanud, aga kõneleja ütles, et on juba surnud. Issand, kuis oli mul kahju temast ja ka iseendast. Iseendast sellepärast, et siin oleks olnud juhtumus, kus mina olekin võinud

kord inimsoole ja teadusele kasulik olla, mis oleks minule endale ja ka teistele kindlaks tõenduseks, et ma pole kadakas, sest kadakas pole kunagi inimsoole kasulik, aga kahjuks oli Darwin enneaegu surnud. Darwin ja Goethe! Mäletate, mis ma Teile millalgi Goethest rääkisin? Oli see vast rumal! Eks! Nüüd olen ma juba palju targem. Palju! Nüüd mõtlen ma ainult nõnda: mis sünniks, kui Goethe alles elaks? Mis oleks, kui keegi astuks minu juurde ja ütleks: Ramilda Maurus, rõõmustuge ja saage terveks, sest Goethe elab alles ja tuleval aastal tuleb ta siiasamasse oma tervist parandama, kus olete teiegi. Mis te arvate, kas võib niisugust rõõmu olla, mis teeb haige terveks? Isegi niisuguse haige, kes muidu terveks ei saaks? On ju ometi niisuguseid haigeid, kellest teatakse, et nad ei saa enam kunagi terveks. Teie muidugi ei mõista seda, sest Teie pole haige olnud. Aga mina mõistan. Mitte et mina oleksin niisugune haige, kes enam ei parane, vaid ma olin niisugune haige ja sellepärast mõistan seda palju paremini kui Teie. Ja mis oleks, kui Goethe tuleks tuleval aastal tõepoolest siia ja kui mina aimaksin, et mind ei ole siis enam? Mõistate Teie üldse, mis ma tahan öelda? Tahan nimelt seda öelda, et kui minule toodaks täna-homme rõõmusõnum, et Goethe elab alles ja tuleb järgmisel suvel meie ravilasse, siis hakkaksin ma nii hirmus oma tervise pärast kartma, et ma sureksin selle palja kartuse kätte. Tingimata! Sest ainult mõelda, et Goethe kõnnib kuski puiesteel või istub kuski puu varjus ning sind ei ole enam, on nii kole, et mul pea lööb otsas virru ja silmad lähevad kirjuks. Sellepärast on nii hea, et Goethe enam ei ela: mul pole vaja tema pärast surra. Aga Darwinist on mul kahju, väga kahju.

.... Oleksin peaaegu unustanud ühe tähtsa asja. Ja teate mispärast? Ikka kadakate pärast. Sest mul on tundmus, nagu sünniks meil kõik, mis üldse sünnib, kadakate pärast ja kadakate läbi. Sellest see mannetus. Nõnda olen mina seda tundnud, kui ma millegi meie omaga olen kokku puutunud. Ka mina ise olen meil

sündinud, sellepärast olengi ma nii vilets: kirjutan ikka ühest ja seitsamast.

Aga täna kirjutan siiski millestki muust: täna kirjutan Teile daamist, kes on oma lihasilmaga näinud elavat Goethet. Tema parandab Goethe asemel siin oma tervist. Ja teate, mis mina arvan: kui Goethe alles elas, siis ei kingitud temale sugugi niipalju tähelepanu, kui kingitakse nüüd sellele vanale daamile. Tema on meie kõige kuulsam daam ja seisab vanaduse nõtruse tõttu vaevalt jalul. Alati ümbritsevad teda härrad ja teised daamid, kes ootavad aupaklikult, et vana daam ütleks paargi sõna Goethest, keda ta näinud elavana. Aga vana daam — v. Schaumkropf on ta nimi — on oma sõnadega kitsi, osalt, et oma tähtsust tõsta, osalt, et ta üldse suuremat räägitud ei saa, nii väga ägiseb ja pugiseb ta oma aastate koorma all. Ja teate, mis mina veel arvan: tema, see daam nimelt, ei mäletagi enam hästi Goethet, vaid tema mäletab ainult niidelda iseenda mälestust. Mõistate? Tema mäletab nimelt seda, et tema on millalgi midagi mäletanud ja et ta on sellest jutustanud teistelegi lugematu hulki kordi. Mis te arvate, on niisugune asi võimalik või ei ole? Mina arvan, et on. Ja teate miks? See daam teab Goethest nii hirmus vähe, et mina lihtsalt ei suuda uskuda, et inimene, kes mäletab Goethet, mäletaks temast nii vähe. Saate aru? Inimene kas mäletab Goethet ja siis mäletab ta temast niipalju, et ei jõuaks kunagi kõike öelda, või ta on Goethe enda juba ammugi unustanud ja räägib ainult sellest, mis ta millalgi varemalt rääkinud ja mis kulub aastatega aina vähemaks ja vähemaks, kuni ununeb viimne jupp, sest kaua sa ise oma sõnu ikka meeles pead. Ja siis tuleb surm, tuleb tingimata. Ei ole enam mingit mõtet elamiseks, kui oled oma lihasilmadega näinud millalgi Goethet ja kui oled ometi unustanud tema enda kui ka oma mälestused temast. Ja et see daam tööpoolest varsti sealmaal on, siis arvan ma, parandagu ta oma tervist niipalju kui tahab, surm ei ole tal ometi kaugel. Vaene vanadaam! Ta on midagi ilusat ja suurt näinud, ja nüüd peab ta su-

rema. Peab surema nagu kõik teised — nagu mina, Teie, minu isa, tädi. Neile kurbadele mõtetele tulen igakord nähes, kuis see vaene vana daam pingutab ikka ja jälle oma mälu, et veel midagi öelda Goethest uudishimulikkudele. Ta nimelt ei taha milgi tingimusel näidata, et tema mälestus Goethest või tema mälestus oma mälestustest kustub ikka enam ja enam tema peajus. Aga mis sünnib siis, kui tal ühel ilusal päeval enam midagi meelde ei tule? Mis on, kui ununeb isegi Goethe nimi? Daamid ja härrad seisavad aupaklikult tema ümber — ah ja, teate, mis ma kord mõtlesin: see vana daam ehk ei olegi sünnilt von, vaid ta on tehtud selleks teenete eest: et ta on näinud oma lihasilmaga Goethet. Muidugi pole see nõnda, aga mõelda võib seda ikkagi, eks? Aga mis siis, kui ükskord seisavad daamid ja härrad tema ümber ja ootavad, ning temal ei tule enam midagi meelde? Kaotab ta siis oma mõisnikuseisuse, mis? muidugi selle, mis mina oletasin. Ei mäleta äkki enam midagi ja küsib? kes on Goethe? Mis sünnib siis? Õieti peaks ta oma aunime kaotama, kui see on antud talle mälestuste eest. Eks ole nõnda? Sest milleks talle veel see aunimi, kui ta enam ei mäleta. Ja need teised, kes seisid enne aupaklikult von Schaumkropfi ümber, mis teevad nemad? Jätavad ta muidugi sinna paika, mis? Sest mis teha ägiseva ja pugiseva vana daamiga, kes ei mäleta enam Goethetki? Arvate Teie nõnda? Kirjutage mulle sellest tingimata, kui minu aadressi saate. Oma arvamus ütlen Teile siinsamas: nemad peaksid seisma endiselt aupaklikus ringis selle vana daami ümber ja kas või kordamööda jutustama temale tema enda mälestusi Goethest, mida nad temalt nii sagedasti kuulnud. Seda peaksid nad tegema. Miks? Seda ma ei tea, aga ma tunnen, et just nõnda peaksid nad talitama, ja mitte teisiti, kui nad on inimesed, mitte aga kahejalgsed loomad. Kui Teie minust paremini aru saate kui ma ise, siis kirjutage ja seletage mulle; oleks nii hea iseend enne surma lähemalt tundma õppida. Meie loengud on ka selleks, et iseend tundma õppida, sest muidu ei oska õieti elada

ega ka õieti surra. Ka surra peab oskama, ütles kõneleja. Näiteks, see vana daam ei oska surra. Tema ütles kord: mina suren nagu Goethe. Seda kuulsin oma kõrvaga. Tähendab, ta ise ei oska surragi, jäljendab ainult Goethet. Aga kas selleks peab nõnda ägisema ja ennast laskma ühest kohast teise kärutada, et leida inimesi, kes tahaksid kuulda midagi Goethest? Ei, vaid see on vana daami viimne edevus. Mina mõistan teda nii hästi, olen ju ise olnud sama edev nagu see vana daam oma mälestuste mälestustega. Aga kas Goethe suri siis nõnda? Laskis ka tema end nõnda kärutada? Muidugi mitte. Sellepärast tahaksingi daamile kord öelda — võimalik, et ma seda nelja silma all millalgi teengi, kui on paras juht — tahaksin öelda: jätke see ägin ja pugun ning edvistamine Goethega, surge parem — see on viisakam, sest surema peate niikuinii. Tahaksin nimelt tema silmi näha, kui mina nõnda talle ütlen, mina, kes ma olen kõhnaks jäänud nagu piits, palju kõhnemaks kui kevadel seal alltoas. Aga ma arvan, et ta ütleks mulle: kuidas julgete minuga nõnda kõnelda, sest mina olen ju... mina olen... Mis ma olen? pöörduks ta lõpuks nukralt oma saatja poole. Ja kui see ei oska teda aidata, ütleksin mina: sest teie olete Goethet näinud. Aga siis raputaks see vana daam pead ja vastaks mulle: Kes see on, seda ma ei tea, aga teie olete häbematu inimene. Ütleks ja sureks sealsamas.

Olete Teie näinud, kuidas inimesed surevad? Mina mitte. Kui olete, siis kirjutage sellest mulle. Ühte koera ma nägin, kuis ta suri. See oli kevadel maal. Vana koer oli. Temal oli juba ammugi aeg surra, aga surm ei tulnud. Siis võeti lakkekauss ja pandi talle ette ning, kui ta parajasti selle kallal limpsis, pani peremees püssi palge ja laskis. Käis pauk ja koer langes maha, peksis jalgega ja tahtis surra, võimalikult ruttu surra, aga surm ei tulnud. Ütlesin siis peremehele: lase veel kord, muidu... Aga peremees läks koera juurde, lükkas teda jalaga ja, kui koer veel kord oma vanad, tõntsid silmad avas ning peremehele otsa vaa-

tas, ütles see: laengust kahju, sureb niisamuti. Mis Te arvate, kas surm inimesega mõnikord ka nõnda talitab nagu see peremees oma vana koeraga? Kas ta ütleb: laengust kahju — ja laseb oodata, laseb lakkekausi kõrval oodata? Seda tahaksin ma teada.

Ramilda.

P. S. Teie muidugi ei tea, miks ma surmast seda teada tahan, aga järgmises kirjas seletan kõik. Ehk kui mitte just järgmises, siis järgmise järgmises tingimata, igatahes aga siis, kui saadan Teile oma aadressi. Teie endine R.